



ЛАРРІ  
**ТРАМБЛЕ**  
ПОМАРАНЧЕВИЙ САД

*«Видавництво Анетти Антоненко»  
дякує Товариству розвитку підприємств культури Квебеку  
за фінансову підтримку видання цієї книги*

*Anetta Antonenko Publisher  
remerciée de son soutien financier la Société de développement  
des entreprises culturelles du Québec*

**SODEC**  
Québec 



Larry Tremblay

---

L'ORANGERAIE

---

álto

Ларрі Трамбле

---

ПОМАРАНЧЕВИЙ  
САД

---

*З французької переклав  
Ростислав Нємцев*



ЛЬВІВ

*Премія торговців книгами Квебеку*

*Літературна премія колегіантів*

*Літературна премія вчителів від Квебекської Асоціації  
викладачів французької мови і Національної Асоціації  
книговидавців*

*Літературні премії Книжкового салону  
в Саґне-Лак-Сен-Жан (Премія за роман і Премія читачів)*

*Премія Міжнародної Асоціації  
квебекських студій–Швеція–Іспанія*

*Премія Клубу Нездоланих (Бібліотека Монреаля)*

### **Фіналіст**

*Премія з літератури Генерал-губернатора Канади*

*Премія Ринґета Квебекської Академії письменства*

*Премія П'яти континентів*

УДК 821.133.1

Т 65

Ларрі Трамбле  
**ПОМАРАНЧЕВИЙ САД**

Роман

*З французької переклав Ростислав Немцев*

Перекладено за виданням:

*Larry Tremblay*

*L'orangerai*

ISBN : 978-2-89694-231-2

© Éditions Alto, 2015

Коли Амед плаче, Азіз плаче теж.

Коли Азіз сміється, Амед сміється також.

Ці брати-близнюки могли б мирно жити в затінку помаранчевих дерев. Але снаряд перетинає небо, вбиває їхніх бабусю і дідуся. Війна вривається в їхнє дитинство і розділяє їх. З'являються чоловіки, які вимагають помститися за кров ближніх.

Амед чи Азіз – комусь із них доведеться принести найбільшу з можливих жертв. І всі віддають шану мученику – як мертві, так і ті, що залишилися.

Даючи читачеві можливість вирішувати, хто є чистим душею, брехуном, героєм-фанатиком, цей твір, що став уже невід'ємною частиною квебекської літератури, що є водночас на часі і поза часом, сповнений потужної сили великих трагедій і ліризму легенд постелі.

**Усі права застережені.** Жодну частину цього видання не можна перевидавати, перекладати, зберігати в пошукових системах або передавати у будь-якій формі та будь-яким засобом (електронним, механічним, фотокопіюванням або іншим) без попередньої письмової згоди на це **ТОВ «Видавництво Анетти Антоненко»**.

© Larry Tremblay and Éditions Alto, 2013

This edition is published by arrangement with Alto Editions in conjunction with its duly appointed agent L'Autre agence, Paris, France.

All rights reserved

© Ростислав Немцев, український переклад, 2018

© «Видавництво Анетти Антоненко», 2018

ISBN 978-617-7654-02-4

## **ЗМІСТ**

### **АМЕД**

13

### **АЗІЗ**

75

### **СОНІ**

107





Одна фраза Анре Жіда запала мені в душу ще в юності: «Хорошої літератури не роблять з добрими почуттями». Важко написати п'єсу чи роман без конфлікту, без драми, без розриву. Дуже рано я зацікавився Кафкою, Достоєвським, Селіном — авторами, які не цуралися виводити на передній план страждання людської душі, парадоксальну поведінку людини, залежної від сили своїх бажань. Література — річ зовсім не гречна. Вона провокує, допитує, звинувачує, зриває маски. Та це не заважає їй ще й розважати. Вона не намагається бути корисною. Саме тому вона часто наводить жах на політиків. Вона відкриває приховане і спонукає підозрювати, що під білим причаїлося чорне, сумніватися в кодексах, створює небезпеку соціальної угоди епохи. У творах я роками зачіпаю питання про наслідки несправедливості, зла, інструменталізацію релігії. З приходом глобалізації ця проблематика стає дедалі гострішою. І завдання письменника неабияк змінилося. У глобальному світі, такому як наш, будь-яка війна, незалежно від місця, стає війною усього людства. Література нагадує нам про нашу відповідальність і досліджує людське насилля.

Коли писав «Помаранчевий сад», то хотів зрозуміти, чому батьки погоджуються принести в жертву своїх дітей заради ідей і цінностей, занадто далеких від мене і моєї культури. А ще — знайти відповіді на питання: Чому дітей навчають ненавидіти? Чому конфлікти на етнічному

ґрунті не знаходять вирішення? Я хотів написати історію, схожу на байку, щоб показати оце пекельне замкнуте коло передачі ненависті і розірвати його. Тому для мене було визначальним не називати жодного регіону, жодної країни, щоб читач не ставав на чийсь бік з причин особистих, а радше міг замислитися над походженням етнічних конфліктів і їхніми жахливими наслідками.

Радий, що тепер «Помаранчевий сад» стане доступним українським читачам завдяки «Видавництву Анетти Антоненко» і перекладу Ростислава Немцева.

*Ларрі Трамбле*

*Для Жоан*



## АМЕД

Коли Амед плакав, Азіз плакав теж. Коли Азіз сміявся, Амед сміявся також. Люди казали, кол хотіли покепкувати з них: «А згодом вони одружаться».

Їхню бабусю звали Шагіна. Вона недобачала, і тому весь час їх плутала. Називала їх своїми двома краплинами води в пустелі. Вона казала: «Годі вже триматися за руки, а то здається, що мені двоїться». А ще вона казала: «Одного дня не буде більше краплин, буде вода, і все.» А могла б сказати: «Одного дня буде кров, і все.»

Амед і Азіз знайшли дідуса і бабусю серед руїн їхнього будинку. Бабусі ударом балки розкололо череп. Дідусь лежав у власному ліжку, посічений бомбою, яка прилетіла з того боку гори, за яким щовечора зникало сонце.

Коли впала бомба, була ще ніч. Але Шагіна вже прокинулася. Її тіло знайшли в кухні.

— Що вона робила в тій кухні посеред ночі? — запитав Амед.

— Ми ніколи не дізнаємося. Можливо, потайки готувала пиріг, — відповіла йому мати.

— Чому потайки? — спитав Азіз

— Може, хотіла зробити сюрприз, — висловила припущення Тамара, при цьому відмахуючись руками, ніби відганяючи муху. Їхня бабуся Шагіна мала звичку говорити сама з собою. Точніше, любила розмовляти з усім, що її оточувало. Хлопці бачили, як вона про щось питала квіти в саду, як перемовлялася зі струмком, що тече поміж

їхніх будинків. Вона могла годинами стояти, зігнувшись над водою, щоб пошептатися з ним. Загеду було соромно дивитися на таку поведінку матері. Він дорікав, що вона показує поганий приклад його синам. «Поводишся, наче несповна розуму!» — кричав він на неї. Шагіна схилила голову і мовчки заплющувала очі.

Якось Амед сказав бабусі:

— В мене в голові звучить якийсь голос. Він говорить сам по собі. Я не можу змусити його замовкнути, він каже якісь дивні речі. Наче в мені сховався хтось інший, хтось більший за мене.

— Розкажи мені, Амеде, розкажи мені про ті дивні речі, які він тобі говорить.

— Я не можу про них розказати, я поступово їх забуваю. Він брехав. Нічого він не забував.

Азіз був у великому місті тільки один раз. Його батько Загед винайняв машину. І найняв водія. Вони відбули ще до схід сонця. Азіз милувався новими краєвидами, що пропливали за бічним віконцем. Йому подобалися безкрайні простори, які розтинали авто. Подобалися дерева, що губилися вдалині. Подобалися корови з пофарбованими в червоне рогами, спокійні, як великі каменюки, що лежали під палючим сонцем. Поїздка була сповнена щастя й шаленства. Азіз корчився від болю. І усміхався. Рясні сльози заступали йому краєвид. А краєвид був ніби відображенням країни.

Загед сказав дружині:

— Я відвезу його до лікарні у великому місті.

— Я молитимуся, його брат Амед молитиметься, — просто відповіла Тамара.

Коли водій оголосив, що вони наближаються нарешті до міста, Азіз знепритомнів в машині і не бачив нічого з тої

величі, про яку наслухався. Він прийшов до тьми у ліжку. В палаті, де він знаходився, були ще ліжка, й діти, які на них лежали. Азізу здалося, що то він сам лежав на усіх тих ліжках. Йому здалося, що від отого нестерпного болю його тіло помножилося. Йому здавалося, що він корчився від болю на всіх тих ліжках, у всіх отих тілах. Над ним схилився лікар. Азіз відчув пряний запах його парфуму. Той усміхнувся до нього. Однак Азіз його боявся.

«Ти добре спав?»

Азіз нічого не відповів. Лікар випростався, його усмішка згасла. Він говорив із його батьком. Вони обидва вийшли з великої палати. Загед стиснув кулаки. Він важко дихав.

За кілька днів Азіз відчув себе краще. Йому давали пити густу мікстуру. Він приймав її вранці і увечері. Мікстура була рожевого кольору. Йому не подобався її смак, але вона притлумлювала його біль. Батько навідувався щодня. Він сказав Азізу, що мешкає у свого кузена Касіра. І це все, що він сказав йому. Загед мовчки дивився на нього, торкався його лоба. Якось Азіз раптово прокинувся. Батько спостерігав за ним, сидячи на стільці. Той погляд його налякав.

Маленька дівчинка займала ліжко поряд з азізовим. Її звали Наліффа. Вона сказала Азізу, що її серце неправильно росте в її грудях.

«Моє серце виросло навиворіт, знаєш, його кінчик, він не на своєму місці».

Вона розказувала так усім дітям, які спали у великій лікарняній палаті. Тому що Наліффа говорила з усіма. Якось вночі Азіз вив уві сні. Наліффа налякалася. Рано вранці вона розказала йому, що бачила.

— Твої очі стали білими, неначе шматочки тіста, ти стояв на ліжку і розмахував руками. Я подумала, що ти навмисне хотів налякати мене. Я покликала тебе. Та твій дух

полишив твою голову. Він зник невідомо куди... Прийшли медсестри. Вони поставили ширму навколо твого ліжка.

— Мені снилися жахіття.

— Чому існують жахіття? Ти знаєш, знаєш?

— Не знаю, Наліффа. Мама часто каже: «Бог його знає.»

— Мама теж так каже: «Бог його знає». А ще вона каже: «Так повелося споконвіку». Споконвіку, пояснила мені мама — це самий початок віків. Тоді було настільки темно, що сонячні промені стогнали, пронизуючи ту ніч.

— То радше ніч повинна була кричати, бо її ж пронизували ті промені.

— Можливо, — сказала Наліффа, — можливо.

За кілька днів Загед спитав Азіза, куди поділася маленька дівчинка, його сусідка по палаті. Азіз відповів, що її мати приїхала й забрала її, бо та одужала. Його батько схилив голову. Він нічого не сказав. По довгій хвилі він підвів голову. І знову нічого не сказав. А потім схилився до свого сина. Доторкнувся губами до синового чола. Він так зробив уперше. Азізу навернулися сльози на очі. А батько прошепотів до нього: «Завтра ми теж повертаємося додому».

Азіз повертався з батьком і тим самим водієм. Він дивився на дорогу, яка бігла назад у дзеркалі. Його батько незвично мовчав і палив в автівці. Він приніс йому фініків і торта. По дорозі Азіз запитав у батька, чи він видужав.

«Ти більше не повернешся до лікарні. Наші молитви були почуті».

Загед поклав свою велику долоню на синову голову. Азіз був щасливим. Через три дні бомба, яка прилетіла з-за протилежного схилу гори, розколола ніч і вбила його дідуся й бабусю.





Того дня, коли Загед з Азізом повернулися з великого міста, Тамара отримала листа від своєї сестри Даліми. Кілька років тому вона поїхала до Америки на стажування з інформатики. Її відібрали з майже ста кандидатів, просто неймовірно. Але вона так ніколи й не повернулася додому. Даліма регулярно писала сестрі, навіть якщо Тамара й відповідала нечасто. У листах вона описувала своє життя. Там не було війни, й саме тому вона була такою щасливою. І такою зухвалою. Вона часто пропонувала надіслати грошей, але Тамара сухо відмовлялася від її допомоги.

У своєму листі Даліма повідомляла, що вагітна. Її первісток. Вона пропонувала приїхати до неї разом з близнюками. Вона знайшла б спосіб доправити їх до Америки. Натякала, що Тамарі треба кинути Загеда. Залишити його самого з його війною й помаранчевими садами.

«Як вона змінилася за ці кілька років!» — повторювала про себе Тамара.

Бували дні, коли Тамара ненавиділа свою сестру. Ото ще вигадала: як вона залишить свого чоловіка? Вона не кине Загеда. Ні. І вона теж битиметься, нехай навіть Даліма писала, що їхня війна — намарне, в ній будуть тільки переможені.

Загед уже давно перестав питати про неї. Для нього Даліма померла. Він навіть не хотів торкатися її листів. «Не хочу забруднитися», — казав він з відразою. Чоловік Даліми був інженером. Даліма ніколи не писала про нього в своїх листах. Вона знала, що в очах її родини він був лицеміром і боягузом. Він був родом із-за іншого схилу гори. Це був ворог. Він утік до Америки. Щоб його там прийняли, він розказував про жахи і зводив наклеп на їхній

народ. Так вважали Тамара й Загед. Як могло статися, що Даліма, коли приїхала туди, не вигадала нічого кращого, ніж одружитися з ворогом? Як вона могла? «Сам Господь вивів його на мій шлях», — якось написала вона. «Вона ідіотка, — думала Тамара. — Америка їй голову заморочила. Чого вона очікує? Що нас усіх тут виріжуть друзі її чоловіка? Про що вона думала, коли за нього заміж ішла? Що стане великим миротворцем? Зрештою, вона завжди була егоїсткою. То чого ділитися з нею нашими бідами? Може, її чоловік радітиме з цього, хто зна?»

У короткому листі, який вона написала сестрі того ж дня, Тамара нічого не сказала про те, що Азіз був у лікарні. Ні про бомбу, яка нещодавно вбила свекра зі свекрухою.

Чоловіки приїхали на джипі. Амед з Азізом помітили хмару куряви на дорозі, що проходила поряд з їхнім будинком. Вони були в помаранчевому саду. Саме там Загед хотів поховати своїх батьків. Він тільки-но кинув останню лопату землі. Його чоло і його руки були мокрі від поту. Тамара плакала і кусала себе за щоку зсередини. Джип зупинився на узбіччі. З нього вийшло троє чоловіків. Найбільший тримав у руці пістолет-кулемет. Вони пішли у сад не відразу. Спочатку запалили цигарки. Амед випустив руку брата і підійшов ближче до дороги. Йому хотілося послухати, про що перемовляються чоловіки. Але не вийшло. Вони говорили тихенько. Наймолодший з чоловіків врешті респіт ступив кілька кроків до нього. Амед упізнав Галіма. Той сильно виріс.

«Пригадуєш мене? Я Галім. Я пам'ятаю тебе з сільської школи. Коли ще була школа».

А потім Галім засміявся.

— Так, я пам'ятаю тебе, ти єдиний зі старших хлопців говорив із нами, зі мною і моїм братом. У тебе виросла борода.

— Ми хочемо говорити з твоїм батьком, Загедом.

Амед повернувся у помаранчевий сад, за ним ішли троє чоловіків. Його батько підійшов до них. Амед бачив, як потемніли очі матері. Вона гукнула, щоб він ішов до неї. Чоловіки говорили з Загедом деякий час. Їхні слова розвіював вітер. Тамара сказала собі, що це клятий день,

перший з багатьох клятих днів. Вона спостерігала за своїм чоловіком. Загед похнюпив голову і втупився в землю. Галім зробив знак Амеду. Той вислизнув з рук матері, яка притискала обох синів до грудей, і приєднався до гурту чоловіків. Загед поклав руку на його голову, промовив:

— Це мій син Амед.

— А інший хлопець? — запитав чоловік із пістолетом-автоматом.

— То Азіз, його брат-близнюк.

Вони залишилися до вечора. Загед показав їм руїни батьківського будинку. Вони всі звернули погляди до гори, неначе шукали в небі слід тієї бомби. Тамара приготувала чай. Вона відіслала дітей до їхньої кімнати. Пізніше Амед і Азіз бачили через вікно, як чоловік із пістолетом-кулеметом ходив до джипа і за кілька хвилин повернувся з якимось мішком у руці. Їм здалося, що вони чули, як мати скрикнула. А потім чоловіки поїхали. В темряві ще довго відлунювало гудіння джипа, що віддалявся. Амед міцно обійняв брата й нарешті заснув.

Назавтра Азіз сказав йому:

— Ти помітив? Шум, він вже не той самий шум, а тиша, вона наче зачаїлася, немов би готує щось погане.

— Ти хворів, тому тобі все так видається.

Та Амед знав, що брат мав рацію. Через вікно своєї кімнати він побачив матір. Він гукнув її. Та вона не зупинилася. Амеду здавалось, що вона плаче. Він бачив, як вона зникає за амарилісами. Бабуся Шагіна посадила їх рік тому. Зараз вони стали величезними. Їхні відкриті квітки поглинали світло. Амед і Азіз зійшли на перший поверх. Мати не приготувала сніданок. Батько ще не лягав спати, це видно було з його стомленого обличчя. Він сидів на

підлозі в кухні. Що він там робив, сам-один? Це вперше хлопці бачили, щоб батько сидів на підлозі в кухні.

— Ви голодні?

— Ні.

Але їм хотілось їсти. Поруч із батьком лежав полотняний мішок.

— Що там? — запитав Азіз. — Це ті чоловіки з джипа забули?

— Вони його не забули, — відказав Загед.

Він зробив синам знак сісти поряд. А потім заговорив про чоловіка з пістолетом-кулеметом.

«Це поважна людина, — пояснив він синам, — він із сусіднього села. Його звати Сулайєд. Він говорив зі мною від щирого серця. Він наполіг, щоб побачити зруйнований будинок ваших дідуся і бабусі. Він молитиметься за спасіння їхніх душ. Благодестивий чоловік. Закінчивши пити чай, він узяв мене за руку. Він сказав вашому батькові: «Як спокійно в твоєму домі! Я заплющую очі, і запах помаранчів наповнює мене. Твій батько Мунір усе життя працював на цій висохлій землі. Тут була пустеля. З божою поміччю твій батько сотворив чудо. Він виростив помаранчі там, де був лише пісок і камінь. Не думай, якщо я прийшов до тебе з пістолетом-кулеметом, то в мене немає очей і вух поета. Я чую й бачу все, що добре і справедливе. Ти гарна людина. У тебе чисто в домі. Кожна річ на своєму місці. Чай, який приготувала твоя дружина, дуже смачний. Ти знаєш, як кажуть, пересолоджений, недостатньо солодкий, добрий чай — якраз посередині. Чай твоєї дружини саме такий. Струмок, який тече між будинками, твого батька і твоїм, він теж якраз посередині. Перше, що видно з дороги — ота краса, яка знаходиться якраз посередині. Загед, твого батька знали в усій окрузі. Він був справедливим. Тільки

праведна людина могла перетворити безлику землю на рай. Птахи ніколи не помиляються, коли йдеться про рай. Вони його швидко розпізнають, навіть коли той ховається в тіні гори. Скажи, Загеде, чи ти знаєш, як називаються ті птахи, чий спів ми зараз чуємо? Навряд. Їх дуже багато, а голоси в них тонкі. Через вікно я бачу крила, які пускають шафранові блискавки. Птахи ці прилетіли здалеку. Зараз їхні насичені кольори зливаються з кольорами помаранчевого саду, в якому ти щойно поховав своїх батьків. А їхній спів звучить як благословення. Та чи можуть оті безіменні птахи приглушити твій біль? Чи можуть вони назвати твою скорботу якимось інакше? Ні. Помста — це друге ім'я твоєї скорботи. Тепер слухай-но мене, Загеде. Ще один будинок зруйновано в сусідньому селі. Багато людей гине через ракети й бомби. Наші вороги хочуть захопити нашу землю. Їм потрібна наша земля, щоб звести тут свої будинки і зробити вагітними своїх жінок. Захопивши наші села, вони зможуть рушити на велике місто. Вони вб'ють наших жінок. Перетворять наших дітей на рабів. І тоді нашій країні настане кінець. Вони осквернять нашу землю своїми ногами, своїми плювками. Гадаєш, Бог допустить таке блюзнірство? Ти віриш у це, Загеде?»

Ось що сказав Сулайєд вашому батькові.

Амед і Азіз не наважувалися ні поворухнутися, ні будь-що сказати. Ще ніколи їхній батько не говорив із ними так довго. Загед підвівся. Ступив кілька кроків по кімнаті. Амед прошепотів до свого брата: «Він думає. Коли він ось так ходить, це тому, що він думає».

По довгій хвилі Загед відкрив мішок, який залишили люди із джипа. В середині був дивний пояс, якого він розмотав. Пояс був настільки важким, що йому довелося підіймати його обома руками.

«Його приніс Сулайєд, — знову заговорив Загед до своїх синів. — Спочатку я не зрозумів, що він мені показав. Галім одягнув пояс. Отоді я й зрозумів, чому ці чоловіки приїхали до мене. Тут увійшла ваша мати. Вона принесла ще чаю. Побачивши Галіма, вона закричала. Перекинула тацю. Чай вилився на підлогу. Одна склянка розбилася. Я сказав вашій матері все прибрати і принести ще чаю. Я вибачився перед Сулайєдом. Вашій матері не слід було кричати».

Азіз хотів доторкнутися до пояса. Батько відштовхнув його. Він сховав пояс назад у мішок і вийшов. Амед і Азіз дивилися, як він зникає в помаранчевому саду.

Тамара нечасто говорила зі своїм чоловіком. Вона просто воліла краще мовчати, ніж звично сваритися. Вони кохали одне одного, як і мали кохати під поглядом Бога і людей.

Часто, перш ніж приєднатися до сплячого чоловіка, вона виходила у сад. Вмощувалася на лавку біля троянд і вдихала насичений запах, який підіймався від вологої землі. Вона дозволяла заколисати себе співам комах, підводила голову і шукала очима місяць. Вона дивилася на нього, як на давнього друга, якого щойно зустріла. Деякими ночами місяць нагадував їй відбиток нігтя на тілі неба. Вона любила ті миті, коли була віч-навіч із безкінечністю. Діти вже спали. Чоловік очікував на неї в спальні, а вона існувала, мабуть, як та зірка, що світить невідомим світам. Споглядаючи небо, Тамара питала себе, чи місяцю відома жага смерті, коли назавжди зникаєш з лица ночі і залишаєш людей осиротілими, без свого світла. Того слабкого світла, позиченого у сонця.

Тамара не боялася говорити до Бога під зоряним небом. Їй здавалося, що вона знає Його краще, ніж її чоловік. Слова, які вона шепотіла, губилися в дзюрчанні струмка. Та все ж вона мала надію, що вони долинуть до Нього.

Коли чоловіки на джипі залишили їхній дім, Загед на-поліг, щоб дати їм помаранчів і попросив дружину допомогти наповнити два великі кошики. Вона відмовилася. Того вечора Тамара довше, ніж зазвичай, залишалася на лавці, на якій вона любила сидіти серед самотності ночі.



Вона не наважувалася вимовити слова, які обпікали їй язика. У своїй молитві вона теж залишалася мовчазною:

«Твоє ім'я велике, а моє серце занадто мале, щоб вмістити його у всій повноті. Що тобі до молитов таких жінок, як я? Мої губи ледве дотягуються до тіні твого першого складу. Та, кажуть, твоє серце більше від твого імені. Твоє серце, яким би великим воно не було, така жінка, як я, може почути у своєму серці. Так кажуть, коли говорять про Тебе, і це — суцзя правда. Та чому ми змушені жити в країні, де час не може робити свою справу? Фарби не встигають вигоріти, штори не встигають пожовкнути, посуд не встигає розбитися. Речі ніколи не живуть відведений їм час, живі завжди повільніші від мертвих. Чоловіки в нашій країні старіють швидше за своїх жінок. Вони висихають, як тютюнове листя. Їхні кістки утримує вкупі ненависть. Якби не ненависть, вони б розсипалися на порошок і ніколи більше не піднялися б. А вітер розвіяв би їх у вихорах. Залишилось би тільки схлипування їхніх жінок уночі. Послухай мене, у мене двоє синів. Один — рука, інший — кулак. Один бере — інший дає. Одного дня — один, іншого дня — інший. Я прошу тебе, не забирай обох».

Так молилася Тамара того вечора, коли відмовилась наповнювати два кошика помаранчами, які її чоловік запропонував людям, що приїхали на джипі.

Відтоді, як під час бомбардування була зруйнована сільська школа, Тамара сама стала вчителькою. Щоранку вона казала обом хлопцям сідати на кухні, в темнішому кутку, біля казанів із закіптюженим дном, і з явним задоволенням грала свою нову роль. Питання про переселення школи обговорювали, та в селі так і не дійшли згоди щодо нового місця. Тож протягом кількох місяців родини самі викручувались, як могли. Амед і Азіз не жалілися. Вони любили бувати на кухні, де зі стелі звисали пучки свіжої м'яти, низки головок часнику. Вони навіть чогось навчилися. Амед краще писав, а Азіз, попри госпіталізацію, хоробро боровся з таблицею множення.

Оскільки в хлопців не було більше книжок під руками, Тамарі якось уранці сяйнула думка зробити зошити з використаного обгорткового паперу, й малі кухняні письменники, списували своїми історіями пожмакані сторінки тих забавних книжок. Хлопці швидко включилися у гру. Амед навіть вигадав героя, котрого змушував переживати неймовірні пригоди. Він досліджував далекі планети, рив тунелі в пустелі, клав на лопатки підводних чудовиськ. Він назвав його Доді і наділив двома ротами, одним малюсіньким і одним величезним. Своім маленьким ротом Доді говорив з комахами і мікробами. А великим ротом наганяв жах на монстрів, з якими звитяжно бився. Та іноді Доді говорив своїми обома ротами одночасно. І слова, які він вимовляв, кумедно перекручувалися, утворюючи нові

слова й недоладні речення, які викликали сміх у маленьких майбутніх письменників. Тамара веселилася з ними. Але після тієї ночі бомбардування й смерті дідуся й бабусі саморобні зошити розказували тільки сумні й жорстокі історії. А Доді онімів.

За тиждень після відвідин чоловіків на джипі, до кухні, де без будь-якої охоти працювали у своїх зошитах Амед і Азіз, здалеку долинув голос Загеда. Той кликав їх до помаранчевого саду, в якому працював дванадцять годин на добу, прополюючи, поливаючи й оглядаючи кожне деревце. То не був час його звичної перерви. Амед і Азіз покидали олівці й бігом помчали до батька, і боялися дізнатися, чого він від них хоче. Тамара вийшла з будинку. Загед дав їй знак теж підійти. Вона труснула головою і повернула назад. Загед образив її перед синами. Раніше він ніколи так не робив. Амед з Азізом не впізнавали свого батька. Та коли він заговорив, голос у нього був спокійнішим, ніж зазвичай.

«Погляньте, сини мої, наскільки чистим є світло, — мовив Загед. — Підведіть голови. Бачите, по небу пливе одна-єдина хмаринка. Вона дуже високо і поступово зникає. За якусь мить залишиться тільки тоненька смужка, що розчиняється в блакиті. Гляньте, її вже немає. Дивно. Сьогодні немає вітру. Здається, що гора там, удалині, дримає. Навіть мухи перестали дзижчати. Навкруги серед тиші дихають помаранчі. Звідки стільки спокою, скільки краси?»

Амед і Азіз не знали, що й відповісти на дивне питання батька. Загед узяв їх за руки і повів до краю саду, туди, де поховав своїх батьків. Він всадовив їх на розпечену землю.

«Дивіться, могила ваших дідуся й бабуса ніби каже, що вони спочивають в мирі. Що такого поганого вони зробили, щоб заслужити таку жахливу смерть? Послухайте

мене. Чоловік, який тоді приїздив з Сулайєдом, його звати Камаль. Він батько Галіма».

Амед і Азіз мовчали.

«Галім. Ви ж його знаєте? Не хочете відповідати? Я знаю, що ви знаєте Галіма. Того вечора, коли Сулайєд замовк, до мене заговорив Камаль. Голос у нього був не такий рішучий, як у Сулайєда. Він сказав:

«Загеде, перед тобою великий грішник. Я не гідний бути з тобою поруч. Як сказав Сулайєд, ти гідний син свого батька Муніра, чия репутація вийшла далеко за стіни його дому. Потрібно жити в гармонії з Богом, щоб зробити те, що своїми двома руками зробив твій батько. Як жаль бачити його дім зруйнованим. Як ганебно. Як боляче. Прийми цю малу молитву такого грішника, як я. Я б'ю себе в груди. Я молюся за душі твоїх батьків».

І Камаль тричі вдарив себе кулаком туди, де серце. Ось так», — сказав Загед і повторив жест Камалю.

А ще Камаль сказав мені:

«Бог благословив тебе двічі, Загеде. Радій, адже він вмістив у живіт твоєї дружини двох схожих синів. Моя дружина померла, народжуючи нашого єдиного сина. Галім — найдорожче, що дав мені Бог. А я вдарив його. Глянь, сліди на його обличчі ще видно. Я вдарив його, коли він повідомив мене про своє рішення. Я заплющив очі і вдарив, немов бив стіну. Я заплющив очі, бо не міг би вдарити свого сина при світлі дня. Коли розплющив очі, то побачив кров. Я знову заплющив очі і вдарив сильніше. Я відкрив очі. Галім не ворушився. Він стояв переді мною прямо, а його очі повнилися червоними слізьми. Хай Бог простить мені. Я лише недостойний грішник. Я не розумів. Я не хотів зрозуміти його рішення».

«А тепер ти розумієш рішення свого сина», — сказав Сулайєд Камалю, перш ніж піти до джипа за поясом.

Поки Сулайєд ходив, Галім нахилився до мене і заговорив, наче відкриваючи якусь таємницю:

«Послухай-но мене, Загеде. До зустрічі з Сулайєдом я проклинав свою матір. Я кляв її за те, що не помер разом із нею. Для чого народжуватися в країні, яка й досі шукає власну назву? Я не знав своєї матері й не знатиму своєї країни. Але на мене звернув увагу Сулайєд. Якимось він заговорив до мене. Сказав мені: «Я знаю твого батька, я ходжу ремонтувати взуття до його майстерні. Камаль гарний майстер. Він добре працює. І править справедливу ціну за свою працю. Але він нещасний чоловік. А ти, його син, нещасніший за нього. Галіме, просто промовляти ім'я Бога недостатньо. Я слідкував за тобою під час молитви. Де твоя наснага? Навіщо ставати на коліна поміж твоїх братів і благи іменем Бога? Твій рот такий же порожній, як і твоє серце. Кому потрібне твоє горе, Галіме? Скажи, що може вирости із твоїх скарг? Тобі вже п'ятнадцять, а ти досі нічого не зробив у житті з того, про що говорить Бог. Як на мене, ти не кращий за наших ворогів. Твоя м'якотілість робить нас слабшими і ганьбить нас. Де твій гнів? Я не чую його. Послухай мене, Галіме: наші вороги — собаки. Думаєш, вони схожі на нас, бо в них людські обличчя? Це ілюзія. Поглянь на них очима своїх предків, і побачиш, що таке насправді їхні обличчя. Вони — наша смерть. В одному-єдиному ворожому обличчі ти можеш побачити наше тисячоразове знищення. Ніколи не забувай: кожна крапля твоєї крові в тисячу разів цінніша, ніж тисяча їхніх облич».

Коли Сулайєд повернувся з поясом, в ночі запанувала тиша», — наостанок сказав Загед своїм синам, які слухали його, сидячи в непевній тіні помаранчів.

Вражені розповіддю батька, Амед і Азіз розуміли, що життя в помаранчевому саду ніколи вже не буде таким, як колись. Уже вдруге за останні кілька днів Загед говорив до них настільки серйозно — і це він, завжди скупий на слова. Він важко підвівся, запалив сигарету. Він палив повільно і з кожною затяжкою здавалося, що в його голові крутяться якісь важкі й болісні думки.

«Галім помре, — раптом повідомив Загед, ламаючи сигарету. — Опівдні, коли сонце сяятиме в zenіті, Галім помре».

Загед сів біля своїх хлопців, і вони утрюх мовчки чекали, коли сонце стане просто над їхніми головами. Опівдні Загед звелів сиnam подивитися на сонце. Вони так і зробили. Їхні очі примружилися. Та вони спромоглися тримати їх розплющеними. Очі наповнилися слізьми. Батько дивився на сонце довше за них.

«Галім тепер біля сонця».

— Чому, — запитав Азіз.

— Одягнуті собаки. Наші вороги — одягнуті собаки. Вони оточують нас. На півдні вони закрили наші міста кам'яними стінами. Туди й пішов Галім. Він перейшов через кордон. Сулайед пояснив йому, як краще це зробити. Він пройшов через таємний тунель. А потім він зайшов у переповнений автобус. Опівдні він підірвав себе.

— Але як?

— За допомогою пояса з вибухівкою, Азізе.

— Як той, що ми бачили?

— Так, Амеди, як той, що ви бачили у мішку. Послухайте мене, Сулайед перш ніж піти, підійшов до мене і прошепотів дещо мені на вухо. Він сказав: «У тебе двоє синів. Вони народилися біля підніжжя гори, яка закриває нашу країну з півночі. Мало хто знає таємниці цієї гори краще за твоїх малих синів. Хіба вони не знайшли способу по-

трапити на той бік? Вони бували там, авжеж? Ти питаєш себе, звідки я це знаю. Мені сказав Галім. А твої сини самі розказали Галіму».

Кажучи це, Загед раптом схопив своїх хлопців за шиї. Він тримав Амеда правицею, а Азіза лівицею. Він відірвав їх від землі. Він був як навіжений. Амеду й Азізу здавалося, що земля затрусилася, що помаранчі тисячами падають з гілок.

«То це правда? — закричав батько. — Що ви розказали Галіму? То що ви сказали тому хлопцю, який щойно підірвав себе?»

Амед і Азіз, не в змозі й слова вимовити, заплакали.

Того вечора Загед зайшов до їхньої кімнати. Вони вже лягли спати. Він схилився над ними. В сутінках його тіло видавалося безформною масою. Він говорив дуже тихо. Запитав, чи вони сплять. Хлопці не відповіли. Але вони не спали. Загед зашепотів далі.

«Мої маленькі чоловіки, — сказав він, — тільки Богу відомо, що діється в моєму серці. І ви теж знаєте. Ви завжди були моєю гордістю. Ви мої відважні сини. Коли бомба поцілила будинок дідуся й бабуся, ви поводитися мужньо. Ваша мати дуже пишається вами. Але вона не хоче розуміти, що відбувається в нашій країні. Не хоче помічати тих небезпек, які на нас чигають. Вона дуже нещасна. Вона не попрощалася з Сулайєдом, коли він ішов. Він впливова людина. Вона зневажила його. Не треба було їй так чинити. Сулайєд іще повернеться, розумієте, він повернеться, щоб говорити з вами. А зараз спіть».

Він поцілував в чоло Амеда. А потім Азіза, як колись в лікарні. Коли він пішов, у кімнаті залишився його запах.

Загед мав рацію. Сулайєд повернувся дуже скоро. Амед відразу впізнав шум джипа. Він вибіг з будинку. Сулайєд дав йому знак підійти. Цього разу він був сам. Він спитав:

— Ти Амед чи Азіз?

— Я Амед.

— Добре, Амеди, піди поклич свого брата Азіза. Я хочу говорити з вами обома.

Амед повернувся до будинку. Азіз іще не вставав. Мати дала йому поспати, бо він хворів. Амед потряс його: «Швидше, одягайся. Приїхав Сулайєд. Він хоче говорити з нами».

Азіз широко розплющив очі, здивовано піднявши брови. Він нагадував маленьку собачку.

— Ти чув, що я сказав? Рухай кінцівками! Я чекаю внизу.

— Зараз, — сонно промимрив брат.

За кілька хвилин Амед і Азіз підійшли до джипа, сповнені сум'яття і недовіри.

«Чого ви чекаєте, сідайте, — запросив їх Сулайєд з усмішкою на вустах. — Не бійтесь, я вас не з'їм».

Він перекинув свій пістолет-кулемет назад, щоб звільнити місце поруч із собою. Коли джип рушив, Амед помітив у помаранчевому саду батька. Той підійшов до дороги й не зводив очей із джипа, що віддалявся.

Сулайєд їхав швидко. Хлопцям це подобалося. Азіз сидів між Сулайєдом і своїм братом. Усі мовчали. Вони з'їхали з дороги на ґрунтівку, яка вела до гори. Посвистував вітер. Здійнята пилюка щипала очі. Хлопці помітили труп якоїсь



тварини. Сулайєд знизав плечима. Кілька хвилин по тому джип різко зупинився. Далі їхати він не міг. Гора височіла перед ними, закриваючи обрій своєю синюватою масою. Сулайєд вийшов з джипа. Він ступив кілька кроків.

«Що він робить?» — тихенько спитав брата Амед .

Раптом вони почули дзюрчання води. Азів, гамуючи сміх, сказав: «Він спорожняє свого міхура».

За деякий час, який видався їм дуже довгим, Сулайєд повернувся і сів у джип. Він запалив цигарку. Зробив велику затяжку і вказав на гору, яка височіла поряд.

«Колись давно я мав звичку приходити сюди, — сказав він їм. — Мені було стільки ж років, як і вам. Я їздив тут на велосипеді з кількома друзями. Потім залишав його при дорозі й пішки поміж камінням ішов шукати пригод. Тоді ще водилися вовки. Але вовки тепер зникли. Залишилися тільки змії. А ще були кедрові гаї. Чарівні дерева. На сьогодні в околицях їх залишилося небагато, можна перерахувати на пальцях однієї руки. Гляньте, там он видно одного. Бачите, там, біля підгірка? Еге, цього кедра я знаю, як брата. Йому щонайменше дві тисячі років, і в дитинстві для мене найбільшою втіхою було вчепитися в його гілля і видертися на самий вершечок! Серед моїх друзів я був єдиним здатним на такий подвиг. Я не боявся, хоча мені й трохи паморочилося. Видершись на найвищу гілляку, я годинами милувався рівниною. Там нагорі я здавався собі кимось іншим. Я бачив минуле і майбутнє одночасно. Я почувався безсмертним... недосяжним! Я бачив обидва схили гори, варто було лише повернути голову. У дні, коли небо було синім, мій погляд ковзав, як на крилах орла. Ніщо не могло його зупинити. На сході видно було жовту землю вашого дідуса Муніра. Я називав його дурнем. Хотіти посадити дерева по цей бік гори! Я кидав у нього образами. Я не

боявся так чинити. Бо добре знав, що він не зможе мене почути. Ніхто не міг мене чути, коли я висів на вершечку дерева, ніхто!»

Сулайед змовк і уважно поглянув на небо, неначе почув, як пролетів літак. Та в небі не було нічого, навіть птахів не було. Сулайед востаннє затягнувся цигаркою. Він відкинув недопалок, наче щигля дав, а потім схопився за пістолета-кулемета. Став у джипі на повен зріст і розрядив магазин у напрямку кедра. Від звуків пострілів у хлопчаків перехопило подих. Вони прийшли до тями, лежачи на підлозі джипа. Сулайед кинув зброю і схопив їх за шиї, як це раніше зробив у помаранчевому саду їхній батько. Руки у Сулайеда були м'язистими. Він аж пашів силою.

«Здогадайтеся, — сказав він сповненим гордості голо- сом, — що бачили мої дитячі очі, коли я звертав їх на захід? Не цей шматок сухої землі, на якій ваш дід надривав собі пупа, зовсім ні! Невже не маєте жодної уяви, що я бачив там згори! На заході — там долина, в якій наші предки розбили чудові сади. То був рай. Справжнє диво, кажу вам! А вдалині, за довгою лінією евкалиптів, видно було край села. Між будинками мешканці посадили фініки і пальми. Наша земля простягалась аж до підніжжя величезного гірського хребта, який тягнеться вздовж океану. Зі свого сідала я на все горло декламував слова нашого великого поета Нагаля:

*Рай зроблено з води, піску і неба  
І погляду, який не зупинить.  
А погляди — таємні речі світу.  
Тож не вбивайте їх.*

Але якщо сьогодні видертися на той хворий кедр, то що побачиш? Або ти, агов, скажи-но, що ти побачиш?»

Сулайєд труснув одного з хлопців за плече.

«То ти нічого не скажеш? Що ти побачиш тепер?»

Він знову струснув його, щоб зробити боляче. Амед мовчав.

«Ти язика проковтнув, чи що?»

Амед був настрашений. Сулайєд вийшов із джипа. Ступив кілька кроків. А тоді повернувся до дітей. З силою вдарив чоботом по колесу джипа. Крапля піни зблиснула в кутику його губ.

«Врешті-решт, ваш дід Мунір мав рацію, — прокричав він з гіркою. — Він посадив свої помаранчі з правильного боку гори! Ану, виходьте з джипа! Не дивіться так на мене. Ви добре знаєте, чому я привіз вас сюди».

Сулайєд виштовхнув хлопців з джипа. Амед узяв брата за руку. Його власна рука тремтіла.

— Ви знаєте це місце, мені все відомо. До того, як почалися бомбардування, ви любили приходити сюди. Я навіть бачив вас якось на велосипедах. Ви бували тут, еге ж? Я певен, що бували. І навіть знаю, чому. Ви розповідали Галіму. А Галім розказав мені.

— Ми нічого не розповідали Галіму, він збрехав, — покvapливо відповів Амед.

Сулайєд посміхнувся. Він поклав руки на плечі Амеду.

«Не бійся, малий, ти не зробив нічого поганого».

Амед вивільнився. Він кинувся бігти до ґрунтової дороги. Сулайєд обернувся до другого хлопчини. І запитав хто він, Амед чи Азіз.

«Я Азіз».

Сулайєд знов обернувся до Амеда, що втікав. Він гукнув до нього: «Амеде, Амеде, послухай мене, Галім роказував мені про той день, коли порвалася мотузка у вашого повітряного змія. Я знаю, що трапилося того дня. Бог великий.

Це Він розірвав мотузку вашого повітряного змія. Вір мені, Амеде! Він розірвав мотузку, щоб все сталося так, як воно мало статися».

Амед зупинився. Сулайєд взяв за руку Азіза і підвів до брата. Вони вмостилися втрюх у затінку скелі.

— Ви прийшли сюди, щоб запускати повітряного змія. Усі діти в окрузі знають, що тут найкраще місце для запусків. Але відтоді, як почалися бомбардування, ніхто не ризикує вже сюди приходити. Ви ж двоє прийшли, не зважаючи на небезпеку. І ваша мотузка порвалася. І звільнений повітряний змій полетів, немов би хотів там, на узбережжі, з'єднатися з безкрайністю океану. І раптом вітер вщух. Як зачарований. Ви спостерігали, як повітряний змій спускається з неба і зникає по той бік гори. І ви рушили його шукати, ніби то був найцінніший у світі скарб. Папір і вітер. Уявляю його, отого вашого неймовірного змія. Різнобарвного і яскравого. Може, він був схожий на птаха чи дракона. А може, на бабку?

— Ні, ні, нічого такого, — мовив Азіз. — його зробив наш дідусь Мунір. Тільки папір і вітер, як ви сказали.

— І ви подерлися на гору. Правда? Відповідайте!

— Треба було повернутися додому зі змієм, інакше довелось б відповідати на безліч питань батька, — пояснив Амед.

— Так, — підхопив Азіз, наслідуючи батьків голос: «Де ви його загубили? Ви безсердечні. Згубити подарунок дідуса! Де вас носило?»

— Він почув би нашу відповідь, — вів далі Амед. — І ми сказали б правду, ми не можемо брехати батькові.

— Дуже добре, ніколи не можна брехати тому, хто дав вам життя.

— Батько повбивав би нас, — вів далі Азіз, — якби дізнався, що ми були аж тут. Потрібно було повертатися з повітряним змієм. Ми подерлися на гору. Вона не надто висока. І там є така собі подоба дороги, що зміїться між камінням. По ній було легко йти. Ми сміялися. Було захопливо піднятися настільки високо, щоб бачити внизу долину, а десь удалині — зелену пляму помаранчевого саду.

— Сміливець, який наважиться піднятися, одним-єдиним поглядом охопить усе своє життя. А ще — всю свою смерть.

Говорячи це, Сулайед посміхався. Він запропонував хлопцям сигарети. Вони палили, сидячи всі втрьох на землі, яка, не зважаючи на затінок, розпікалася дедалі сильніше. На шиї Сулайеда виблискував піт.

— Врешті-решт, ваш дід Мунір таки мав рацію. Свого часу він посадив помаранчі з правильного боку гори. Бо по той її бік наших покійників викинули з їхніх могил. А живих убили. Їхні будинки зруйнували, їхні сади знищили. З кожним днем, що минає, наші вороги все глибше вгризаються в землю наших предків. Вони справжні щурі!

Сулайед глибоко затягнувся сигаретою.

— Так, Амеде, і ти, Азізе, коли ви дісталися вершини, що ви побачили по той бік?

— Інший бік неба, — відповів Азіз. — Я побачив інший бік неба. Воно не мало краю. Ніби мої очі не могли досягнути тієї даліни, куди сягало небо. А крізь підняту вітром пилюку я бачив удалині якесь місто, чудне якесь місто.

— То було не місто, — уточнив Амед. — Воно не було схоже на місто. У кожному його кінці стояли вежі, з яких зривались у небо блискавки світла.

— Військові бараки, ось що ви бачили. Ви бачили склади, обнесені колючим дротом. Знаєте, що там усередині? Наша смерть. Вони вже там роками її планують. Та Бог порвав

мотузку вашого повітряного змія, і тепер то їхня власна смерть, яку вони там тримають.

Амед з Азізом не зрозуміли останніх слів Сулайєда і питали себе, чи той не з'їхав часом з глузду у них на очах.

— Ви знали, що бачили по той бік гори. Хто ж цього не знає? Ми вже так довго воюємо. Ви ж знали, хіба ні? І саме про це ви й сказали Галіму.

— Ні! Ми не знали!

— Не бреши!

— Мій брат не бреше! — закричав Азіз підводячись. — Він розповів Галіму, що наш повітряний змій залетів на той бік гори.

— Я просто хотів його вразити, тільки й того, — додав Амед зі сльозами в голосі. — Галім був найкращим в окрузі, коли йшлося про запуск повітряного змія. Я не зробив нічого поганого.

— Слухайте мене, ви двоє. Байдуже, знали ви чи ні. І байдуже, що ви насправді розказали Галіму. Це все не має значення. То дитячі забавки. Більше не будемо про це. Хочете знати, що насправді сталося того дня?

Сулайєд підвівся, не чекаючи на їхню відповідь, і широким кроком рушив до гори.

«Ідіть за мною!»



Вони йшли утрюх добрих десять хвилин під палючим сонцем, перш ніж дісталися підніжжя гори.

— Думаю, саме тут ви почали свій підйом на гору, щоб знайти вашого повітряного змія?

— Так, — підтвердив Азіз.

— Он там, — уточнив його брат.

— Я так і думав.

Сулайєд обійняв хлопців.

«Ви не знали, що на кожному кроці ризикували підірватися на міні. Ви ж не знали, еге ж?»

Сулайєд провів рукою по хлопчачих головах.

«Диво: ось що дійсно сталося того дня. Бог розірвав мотузку вашого повітряного змія і Бог направляв ваші кроки на горі.»

Вони мовчки повернулися на дорогу. Азіза нудило від цигарки, яку дав йому Сулайєд.

Коли вони повернулися до джипа, Сулайєд зареготав. Він схопив пляшку з водою, яка валялася біля його ніг. Вона була повною лише наполовину. Він відкрив пляшку й вилив усе собі на голову. Вода текла по його волоссю й бороді й замочила сорочку. Його сміх налякав хлопців. Він повернувся до них, демонструючи широку посмішку. У нього були гарні білі зуби, без жодної вади. Він завів двигуна. Амед не наважився сказати, що теж хоче пити. Він шукав очима, чи ще десь завалаялася інша пляшка води. Та іншої не було. Сулайєд їхав назад швидше, ніж сюди. Він сказав, перекрикуючи шум джипа і вітер: «Ви хоч тепер зрозуміли, що вам удалося зробити? Ви знайшли шлях аж до того чудного міста. Ви єдині, кому таке вдалося. Усіх інших, хто намагався це зробити, посікло мінами. За кілька днів один із вас повернеться туди. Ти, Азізе, чи ти, Амед. Ваш батько вирішить. І той, кого оберуть, нестиме на собі пояс з вибухівкою. Він спуститься аж до того чудного міста, й воно зникне назавжди».

Перш ніж залишити їх, Сулайєд додав: «Бог вибрав вас. Бог вас благословив».

Амед відразу сховався в будинку. Азіз іще довго дивився на хмару куряви, яку здійняв джип.

Відтоді, як хлопці почали очікувати повернення Сулайеда, час почав спливати незвично довго. Хвилини розтягувалися, наче зроблені з тіста. Один із братів піде на війну і висадить в повітря військові бараки чудного міста, як назвав його Сулайед. Вони говорили про це безупину. На кому зупинить свій вибір батько? Чому один, а не інший? Азіз присягався, що не відпустить брата самого, Амед стверджував те саме. Незважаючи на свій молодий вік, вони були свідомі тої честі, якої удостоїв їх Сулайед. Вони раптом стали справжніми бійцями.

Щоб згаяти час, вони розважалися, підриваючи себе в помаранчевому саду. Азіз поцупив у батька старого ременя, до якого привісив три невеликі консервні бляшанки, наповнені піском, щоб додати ваги. Вони носили його по черзі, приміряючи на себе роль майбутнього мученика. Помаранчі теж гралися з ними у війну. Вони перетворювалися на ворогів, нескінченні ряди воїнів, готових кидати свої вибухові плоди при найменшому підозрілому шумові. Хлопці скрадалися поміж ними, повзали, здираючи коліна. Коли вони активували детонатор — старий шнурок — під дією вибуху викорчувані дерева злітали до неба тисячами шматків, перш ніж впасти на їхні посічені трупи.

Амед і Азіз намагалися зрозуміти, що станеться, коли настане та фатальна мить.

— Думаєш, нам буде боляче?

— Ні, Амед.

— Ти певний? А Галім?

— Що Галім?

— Так маленькі шматочки Галіма мали розлетітися повсюди.

— Ага, мабуть.

— Гадаєш, це проблема?



— Яка ще проблема?  
— Піднятися туди, нагору.  
— Подумай сам, Амеде. Не має значення, що відбувається на землі. Справжній Галім, цілий-цілісінький Галім уже там, нагорі.

— Я теж так вважаю, Азізе.  
— Тоді чому ти так усім переймаєшся?  
— Просто вчора мені наснився сон. Наш батько вибрав мене. Перш ніж піти, я дав тобі свою жовту вантажівку.  
— Яку жовту вантажівку?  
— Ту, з мого сну.  
— У тебе ніколи не було жовтої вантажівки.  
— У моєму сні у мене була така. Я дав її тобі. І пішов разом із поясом.

— А я?  
— Що ти?  
— Що робив я, коли ти пішов?  
— Ти грався вантажівкою.  
— Якийсь дурнуватий сон, Амеде.  
— Сам ти дурнуватий!

Брати кілька довгих хвилин мовчки дивились один на одного. Кожен намагався вгадати, що думає інший. Азіз побачив, як на очі брата навертаються сльози.

— Азізе, ти чуєш іноді голоси?  
— Що ти хочеш сказати?  
— Ну, голоси, які говорять у твоїй голові.  
— Ні, Амеде.  
— Ніколи?  
— Ніколи.

Амеда розчарувала відповідь брата.

Спочатку він думав, що всі чують голоси, які звучать у їхніх головах. «Якщо усе так працює...» Та з часом Амед

дійшов висновку, що він, може, єдиний у всьому всесвіті, хто має таку здатність. Ніхто довкола не натякав навіть, що щось подібне взагалі може бути. Один-єдиний раз він наважився розказати бабусі Шагіні, але не зміг повторити нічого з тих дивних слів, що їх ті голоси промовляли без будь-якого попередження.

Ті голоси породжували в ньому незвичні звуки, говорили навиворіт різні слова або без кінця повторювали одну й ту ж фразу, яку він щойно сказав, або ж його брат чи мати промовили напередодні. Амеду здавалося, що в ньому поселився якийсь малюсінький Амед, така собі зернина його самого, зроблена з набагато твердішого матеріалу, ніж його власне тіло, і з багатьма ротами, як у придуманого ним Доді. Іноді голоси говорили так, ніби наче знали більше за самого Амеду. Може, вони народилися задовго до нього? Може вони жили де-інде, перш ніж вселитися в нього? Може, коли він спав, вони подорожували і збирали знання, недоступні для нього? Може, вони знали інші мови, окрім його рідної, і, незважаючи на те, що іноді перекручували слова чи повторювали їх без будь-якої причини, вони хотіли повідомити йому щось важливе?

Загед провів багато днів, збираючи те, що залишилося від зруйнованого батьківського будинку. Він прибрав усі рештки, вичистив землю. Позбирав фотографії, одяжу і дещо з посуду. Але не взяв нічого з меблів, якими ще можна було б користуватися. Тамара допомагала йому, як могла. Хлопці пропонували їй свою допомогу, та батько їх прогнав. Чоловік і дружина працювали мовчки. І те мовчання було болючим і важким. Скільки разів Тамарі хотілося щось сказати, і стільки ж разів вона стримувалася. Вона відчувала, що те ж саме відбувається і з Загедом. Приїхала вантажівка, щоб вивезти те, що залишалося від зруйнованих стін будинку. Зосталася тільки підлога з плямами крові. Загед узяв дружину за руку. Вона не зрозуміла, що він хоче зробити. Бачачи її нервозність, він попросив її сісти. Вона підкорилася. Він сів поряд на осиротілу підлогу, позбавлену власних стін, у зажурі за своїми мешканцями. Тамарі хотілося засміятися. Їй здавалося, що будинок свекра і свекрухи забрав з собою вітер, а тепер їхня, її з чоловіком, черга відірватися від землі, щоб покинути її заради чогось кращого.

Загед сам порушив мовчання: «Піде Амед. Саме він понесе пояс». Тамарине серце завмерло.

— Я знаю, що ти думаєш, — продовжив з боєм Загед. — Я знаю, що ти хочеш мені сказати. Я розмірковував, довго міркував. Азіз не піде. Я почуватимуся мерзотником, Тамаро. Я не зміг би більше жити, якби велів Азізу нести

пояс. Я не міг би більше звертатися до Бога. Так, Тамаро, я довго міркував про все оце. Я тисячу разів запитував у власного серця і...

— Але ж Азіз, він же... — заговорила було Тамара, та так і не змогла завершити фразу.

— Так, Азіз помре, я це знаю, як і ти. Я переказав тобі все, що довідався від лікаря. І якщо він понесе пояс, — це не буде жертвою. То буде злочином. І він обернеться проти нас. До того ж Азіз у його стані не зможе виконати завдання. Він занадто слабкий. Ні, Тамаро, це не може бути Азіз. Ніхто не посилає на війну хвору дитину. Ніхто не приносить в жертву того, хто вже нею став. Спробуй сказати оце усе своїми словами, Тамаро, і ти прийдеш до того ж висновку, що й я. Піде Амед.

Тамара плакала й заперечливо хитала головою, бо не могла вимовити й слова.

«Як гадаєш, чому Сулайєд приїхав висловити мені свої співчуття в товаристві Камаля? Послухай мене, цей чоловік втратив дружину при народженні свого єдиного сина. І він погодився принести його в жертву».

Загед підвівся. Тамара бачила, як він, згорбившись, зникає в помаранчевому саду. Тамара не здивувалася. Вона знала, що Загед вибере Амеда. Насправді, вона завжди знала. І саме тому оніміла від болю.

Цього вечора, в саду, вона дивилася на місяць, хотіла увібрати його далеке світло. Раптом їй згадалася пісня. Її мати мугикала цю пісеньку їй на вушко, коли присипляла:

*Колись ми станемо світлом.*

*Промінітись станем з відкритих очей.*

*А сьогодні, маля, ти повіки стуляй.*

Її живіт заповонив холод. Вона подумала, що захворіла. Але холод, який зазвичай опускається, піднявся до її губ, до її язика. І крижані слова сформувалися на її вустах. Вона зрозуміла, що вже надто пізно. Нічим уже не розтопити цих слів і тих думок, що криються за ними. Вона дочекалася, поки ніч огорне будинок, і нечутно піднялася до кімнати хлопців. Вона прислухалась, як вони з присвистом дихають. Вони міцно спали. Підійшовши до ліжка Амеда, вона поклала йому руку на його чоло. Вона відчула, що він прокинувся. Щойно він напіврозплющив очі, вона лагідно взяла його за руку.

«Нічого не кажи, не буди брата, йди за мною».

Вони крадькома вийшли з кімнат, ніби двоє злодюжок. Вона з Амедом повернулася до саду. Обоє сіли на лавку перед трояндами. «Місячну лавку», як таємно любила називати її Тамара. Амед не здавався надто здивованим, що вона розбудила його посеред ночі і вивела з будинку. Його повіки ще обтяжував сон.

— Послухай мене, Амеди. Незабаром батько зайде до вас у кімнату, тихенько, щоб не розбудити твого брата, підійде до тебе й покладе свою долоню на твоє чоло, як зробила я перед цим. І ти, повільно прокидаючись від сну, зрозумієш по його обличчю, що він обрав тебе. Або ж він візьме тебе за руку, приведе до помаранчевого саду і всадить під деревом, щоб поговорити з тобою. Я насправді не знаю, як батько повідомить, та ти збагнеш іще до того, як він відкриє рота. Розумієш, що це означає? Що ти не повернешся з гори. Я не дуже знаю, що там нарозказував Сулайед тобі й твоєму братові, але здогадуюся. Твій батько сказав, що то чоловік, що бачить майбутнє. Важлива людина, яка захищає нас від наших ворогів. Всі поважають його, ніхто не зважиться не підкоритися йому. Твій батько боїться його. Я ж, щойно

зустрівши його, побачила, наскільки він пихатий і нахабний. Твоєму батькові не слід було дозволяти йому переступати поріг нашого дому. Хто дав йому право приходити до людей і відбирати їхніх дітей? Я не дурна. Я знаю, що йде війна, потрібно приносити жертви. І я знаю що ви обидва, ти і твій брат, сміливці. Ви сказали батькові, що для вас буде честю й святим обов'язком понести той пояс. Він передав мені ваші слова. Ви готові йти слідами Галіма й багатьох інших. Він вражений. Він пишається вашою рішучістю. Бог дав нам двох найкращих синів у світі, але я, Амеде, не найкраща у світі мати. Пам'ятаєш мою кузину Гажмі? Ти нічого не пам'ятаєш, авжеж? Вона хворіла. У Азіза та сама хвороба. Його кістки поволі зникають. Неначе тануть у його тілі. Твій брат помре, Амеде.

— Я не вірю тобі.

— Не звинувачуй матір у брехні. Так сказав твоєму батькові лікар з великого міста. Азіз може не дожити до наступного врожаю. Не плач, мій любий, це занадто важко, прошу тебе, не плач.

— Мамо.

— Послухай, Амеде, послухай. Я не хочу, щоб ти одягав той пояс.

— Що ти таке кажеш?

— Я не хочу втратити обох синів. Поговори зі своїм братом, переконай його зайняти твоє місце.

— Ніколи.

— Скажи йому, що ти не хочеш брати того пояса.

— Це неправда.

— Скажи йому, що ти боїшся.

— Ні!

— О, Амеде, мій хлопчику. Азіз буде щасливішим, якщо помре там! Знаєш, що інакше чекає на нього? Він поми-

ратиме в своєму ліжку в невимовних стражданнях. Не позбавляй його гідної смерті, після якої Бог прийме його з усіма почестями як мученика. Благаю тебе, попроси Азіза зайняти твоє місце. Не говори нікому, в першу чергу своєму батькові, це залишиться нашою таємницею аж до смерті.

Амед повернувся до ліжка хитаючись, як маленька примара. Тамара залишилася сидіти на лавці під світлом місяця. Вона силкувалася вгамувати калатання власного серця. По довгій хвилі вона простягнула руку до найближчої троянди. Кінчиками пальців вона пестила пелюстки. Тамарі здавалося, що вона бачить, як дихає серце квітки. «Запах квітів — їхня кров, — якось сказала їй Шагіна. — Квіти відважні й щедрі. Вони розливають свою кров, не переймаючись власним життям. Тому вони так швидко в'януть, виснажені тим, що пропонують свою красу кожному, хто хоче її бачити». Шагіна посадила ці троянди після народження близнюків. Так вона відсвяткувала появу на світ онуків. Тамара різко підвелася з лавки й почала зривати троянди. Її долоні кровоточили, поранені шипами. Вона ненавиділа себе. Оту огидну думку, яку сама й озвучила: вона послала на смерть свого хворого сина.

Назавтра голос розбудив Амеда задовго до того, як прокинувся його брат. На диво голос мав той особливий акцент і ритм, який був у Галіма. Жодного сумніву. То був його голос. Той голос говорив у ньому, але насправді до нього не звертався. Він був ніби піснею, співаною ніким і якій не потрібні слухачі, щоб існувати.

«Моя мотузка обірвалася... моя мотузка обірвалася...», — повторював голос Галіма.

На якусь мить Амеду здалося, ніби молодий чоловік повернувся з країни мертвих і знаходиться в кімнаті.

«Моя мотузка порвалася... і вітер тут був ні до чого... жахливий гуркіт порвав мою мотузку... з моїх вух тече кров... я вже нічого не чую...»

Амед скочив на ліжку й озирнувся навкруги. Він нікого не побачив у сутінках кімнати. Він добре знав, що не знайде в кімнаті нікого, крім брата, який іще спав.

«Я наближаюся до сонця... вище... вище... вітер ні до чого... це гуркіт... я нічого вже не чую... і я вже не бачу землі... білясті хмари ховають мене... і ніхто вже не може мене помітити...»

Амед затулив долонями вуха, та голос від того став іще гучнішим. Світало. Перші промені сонця торкнулися вершечків помаранчевих дерев, що виднілися вдалині. Він давно не бачив, як синішає небо. Голос поступово стихав. Коли він затих повністю, Амед знову ліг. Він чув, як калатає його серце. Він міцно обійняв Азіза. Він так притиснувся своїм тілом до братового, неначе хотів розчинитися в ньому.

Йому наснилося, чи мати справді сказала, що в брата кістки поступово тануть? Йому наснилося, чи мати дійсно сказала, що братові буде краще, якщо він висадить свої кості в повітря з іншого боку гори? Тіло, яке він обіймав, раптом видалося таким крихким... Ні, він не дозволить Азізу нести замість себе пояс з вибухівкою.

Азіз прокинувся і різко відштовхнув його.

— Що ти робиш, Амеде?

— Нічого. Вставай, уже пізно.



Люта смерть батьків не вплинула на повсякдення Загеда. Навпаки, він працював іще затятіше. Помаранчевий сад в його очах став іще ціннішим. Тепер він став і священним місцем поховання його загиблих батьків. Загед перевіряв кожне дерево, обрізав хворі гілки, поливав з таким відчуттям, наче священнодійствував. Запах, який підіймався від землі, його заспокоював, вселяв віру, що майбутнє ще має сенс. Він почувався в безпеці поміж своїми деревами, неначе жодна бомба не зможе подолати щит їхніх крон. Його серце відчувало: оці насадження помаранчів — єдині його друзі.

Цього дня, обіпершись спиною об дерево, Загед дав волю сльозам. Він думав про свого батька Муніра. Що той зробив би на його місці? Кого б він вибрав: Амеда чи Азіза? Сидячи під кроною помаранча, якого щойно обрізав, він очікував на якийсь знак від покійного батька. Увесь ранок Загед обдумував, що він скаже Амеду.

«У будь-якому разі, — нарешті сказав він собі, — немає сенсу відправляти на смерть одного, коли знаєш, що вона вже торкнула своєю невидимою рукою іншого. А що тут вдієш?»

Він витер сльози й вийшов із помаранчевого саду. Біля будинку він зупинився подивитись, як граються в саду його сини. Ті щойно пішли від матері після імпровізованих уроків на кухні. Загед невпевнено попрямував до них. Амед з Азізом відчували його присутність і пішли

назустріч, дивуючись, що батько не працює о цій порі. Він мовчки дивився на них обох, неначе бачив їх уперше а чи востаннє, він уже й сам не знав, яке почуття змушувало стискатися йому горло. Він узяв за руку Амеда й повів із собою, залишивши стривоженого Азіза.

«Куди ти мене ведеш?»

Та він знав, що батько хотів зробити . Загед мовчав, тільки сильніше стиснув синову руку. Вони підійшли до повітки. Батько дав йому ключа й звелів відімкнути великий залізний замок. Амед підкорився. А потім Загед штовхнув важкі дерев'яні двері. Коли вони зайшли до повітки, двоє птахів вилетіли крізь отвір над їхніми головами. На мить Амеду стало страшно. Двері за ними зачинилися. Сонячний промінь перетинав стелю, й мільйони порошинок танцювали в його світлі. Він був схожий на довгий живий меч. Пахло олією і вологою землею. «Я його поклав десь тут», — пробурмотів Загед. Він пішов у куток і підняв шматок старого брезенту. Повернувся до сина з полотняним мішком, якого привіз Сулайед. Потім присів і всадив Амеда поруч.

«Померлих слід ховати в землі, — говорив він так, неначе кожне сказане слово виходило з глибин самої землі. — Тому що так... так померлі потрапляють на небо. Коли їх ховають у землі. Я теж так поховав своїх батьків. Ти бачив, я взяв стару лопату й викопав яму. Ти бачив червів, які зібралися відсвяткувати поховання. Найважче — не засипати яму землею, ти бачив, я накидав достатньо землі. Найважче — шукати серед руїн. Моя мати, я бачив її відкритий череп. Я не міг упізнати її вродливого обличчя. Кров — вона була на пробитих стінах і на розбитому посуді. Я голіруч збирав те, що залишилося від мого батька. Там було багато. Я наказав тобі й твоєму братові не підходити. Те ж саме просив

і вашу матір. Ніхто не повинен робити таке. Ніхто, навіть найвинуватіший із людей, не повинен шукати останки своїх батьків серед руїн їхнього будинку. Я виривав яму, яка відкриває небо для обох, як кажуть наші предки. І я чув заколисуючу музику мух, як також казали наші предки. Сину мій, не треба боятися смерті».

Поки Загед говорив, його голос звучав дедалі лагідніше в сутінках, які панували у повітці. Слухати, як батько говорить отак до нього, здавалось Амеду тривожним і заспокійливим водночас.

«Кожен день ми проживаємо зі страхом, що він стане останнім. Ми погано спимо, а коли все ж засинаємо, нас переслідують жахіття. Цілі села руйнуються щотижня. Кількість наших померлих зростає. Війна посилюється, Амед. У нас більше немає вибору. Бомба, яка зруйнувала будинок твоїх дідуся і бабусі, прилетіла з того боку гори. Ти ж знаєш, авжеж? Інші бомби ще прилетять з того клятого місця. Щоранку, коли розплющую очі й бачу, що помаранчевий сад поки ще стоїть під сонцем, дякую Богові за це диво. Ох, Амед, якби я тільки міг, то зайняв би твоє місце. Твоя мати тим паче не сумнівалася б ні на секунду. Тим більше — твій брат. І передусім — твій брат, який так тебе любить. Сулайєд незабаром повернеться. Саме він відвезе тебе до підніжжя гори. Він скоро повернеться на своєму джипі, за кілька днів, а може, за кілька тижнів, але точно до збору урожаю. І саме ти понесеш пояс».

Загед відкрив полотняний мішок. Його руки злегка тремтіли. Амед помітив це тремтіння, попри недостатнє освітлення у повітці. Спостерігаючи за батьком, він уявляв, що той витягне з мішка щось живе, сіре чи зелене, невідому й небезпечну звірину.

— Я маю сказати тобі ще дещо. Твій брат іще не зовсім видужав. Він не зможе нести пояс. Він надто слабкий. Саме тому я вибрав тебе.

— А якби Азіз не хворів, ти кого вибрав би тоді? — запитав Амед з таким апломбом, що батько здивувався .

Деякий час Загед не знав, що відповісти сину, який уже жалкував, що задав таке питання. Амед добре знав, що його брат не просто хворий, а ніколи не зможе одужати. Тамара не залишила жодного сумніву щодо того, наскільки важкою була хвороба. Азіз помер. Як і сам він, якщо не поміняється місцем із братом.

— Я попросив би помаранчі зробити вибір за мене.

— Помаранчі?

— Ось що я зробив би: дав би вам по помаранчу, одного твоєму братові й одного тобі. І той, хто назбирав би більше зерняток помаранча, і пішов би.

Амед посміхнувся. Загед підвівся. Те, як він тримав у руках пояс з вибухівкою, надавало тому предмету додаткової величі. Амед зауважив, що пояс ніскільки не схожий на той, що вони з братом робили для гри. Амед підійшов і обережно доторкнувся до нього.

— Хочеш узяти його?

— А це небезпечно? — запитав Амед, відступаючи на крок.

— Ні, він поки ще не приєднаний до детонатора. Ну, до тієї штуки, яка дозволить тобі... зрештою, ти знаєш, що я хочу сказати.

Амед добре знав, що таке детонатор. Батько віддав йому пояс.

— Сулайед дав зрозуміти, що ти маєш полюбити пояс. Що ти повинен сприймати його як частину себе. Ти можеш носити його, коли захочеш. Тобі потрібно звикнути

до його ваги, до його присутності. Але ніколи не винось його звідси. Ти чув? І ніколи не приводь сюди свого брата, інакше все ускладниться.

— Обіцяю.

— Ти не боїшся?

— Ні, — збрехав Амед, — аніскілечки.

— Ти сміливий. Я пишаюся тобою. Ми всі пишаємося тобою.

Запала довга тиша, під час якої батько не наважувався глянути на сина.

«Тримай, ось ключ від замка. Відтепер ти можеш приходити сюди, коли захочеш».

Загед схилився над Амедом і поцілував його в лоба. А потім вийшов. Коли він відчинив двері, денне світло увірвалося до повітки і осліпило Амеду. Коли ж двері зачинилися, він занурився в найчорнішу чорноту, з поясом у руках. Він ледь наважувався дихати. Раптом йому здалося, що в повітрі виникло обличчя, яке поволі пливло.

«Дідусю, це ти?»

Амед був впевнений, що впізнав обличчя дідуса Муніра. Він добре знав, що той мертвий і похований в помаранчевому саду, але видіння було таким сильним, що він знову покликав.

«Дідусю, скажи, це ти?»

Його очі звикли до темряви. Амед уже розрізняв стіни повітки й складений на полицях реманент. Сонячний промінь, що проникав через отвір під дахом, змушував зблискувати коси, секатори, краї лопат і зубчики пил. Амед огледівся. Видіння зникло. Він глибоко вдихнув і одягнув на талію пояс. Його м'язи напружилися. Він зробив кілька невпевнених кроків.

«Тепер я справжній солдат».

Сидячи в садових заростях, Азіз бачив, як із повітки вийшов батько, без Амеди, і повернувся до роботи в помаранчевому саду. Його не здивував батьків вибір. Він очікував, що вийде й Амед, але дарма. Через деякий час він вирішив зайти до нього в повітку. Азіз поволі прочинив великі двері.

«Амеде, що ти робиш?»

Оскільки брат не відповів, він ступив крок до середини.

— Я знаю, що ти там. Відповідай.

— Не заходь.

— Чому?

— Залиш мене самого.

Азіз пройшов далі і помітив силует брата у брудних сутінках повітки.

— Що ти там робиш?

— Не підходь.

— Чому?

— Небезпечно.

Азіз зупинився. Він чув, як важко дихає брат.

— Та що там у тебе?

— Я не можу поворухнутися.

— Ти захворів?

— Вийди звідси.

— Чому?

— На мені пояс, і якщо я поворухнуся...

— Ти говориш казна-що!

— Все злетить у повітря. Вийди зараз же!

— Я зараз приведу батька, — мовив перелякано Азіз.

— Ти повірив мені? Ну ти й дурень, — зареготав Амед і кинувся до брата, та так швидко, що той упав на землю. — Ти справді довбня, у пояса немає детонатора!

Азіз ухопив брата за ноги і повалив його теж. Обидва билися не на жарт.

— Я вб'ю тебе!

— А я тебе!

— Віддай пояс, іти повинен я.

— Батько вибрав мене, піду я.

— Я хочу його приміряти, знімай!

— Нізащо!

Азіз ударив брата в обличчя. Амед підвівся, ошелешений. Він ухопився за довгу полицю, що йшла біля стіни.

— Якщо наблизитися — розірву на шматки.

— Спробуй!

— Я серйозно, Азізе.

Захекані брати дивилися одне на одного, не рухаючись. Вони більше не були дітьми. Щось змінилося, немов би сутінки додавали їхнім юним тілам більше масивності й жорсткості, притаманної лише тілам дорослих.

«Я боюся помирати, Азізе».

Амед видав заготовлену брехню. Брат підійшов до нього.

— Я знаю. Піду я.

— Ти не можеш.

— Піду я, Амедє.

— Ми не можемо не підкоритися батькові.

— Я займу твоє місце. Батько не довідається.

— Він здогадається.

— Ні, довірся мені. Знімай його, — благав Азіз.

Амед спочатку вагався, а потім рвучко зняв пояс. Азіз узяв його й пішов углиб повітки, туди, де сонячний промінь

з отвору майже торкався долівки. У непевному світлі він розглядав річ, яка знищить ворогів його народу і водночас введе його до Раю. Він був зачарований. Пояс складався з десятка маленьких кишеньок циліндричної форми, заповнених вибухівкою. Амед підійшов до нього.

— Як гадаєш, померлі можуть повертатися?

— Не знаю.

— Гадаю, я щойно бачив дідуся.

— Де це?

— Там, — відповів Амед, вказуючи на простір перед ними.

— Ти впевнений?

— То було його обличчя. Воно швидко зникло.

— Ти бачив привида.

— Коли ти помреш, то, може, теж повернешся.

— Ходімо звідси, — сказав із притиском Азіз.

Амед поклав пояс у полотняний мішок, якого заховав під старим брезентом. Коли обоє братів вийшли з повітки, від сонячного світла в них заболіли очі.



Амед пішов до матері, яка готувала вечерю на кухні. Вона різала овочі на дерев'яній дошці. Висипавши рис на аркуш зі старої газети, вона запропонувала сину перебрати його. Амеду подобалося допомагати матері готувати, навіть якщо йому було трохи ніяково. Хлопці зазвичай такого не роблять. Спочатку, коли він уперше запропонував свою допомогу, Тамара здивувалась і відмовилась. Він пропонував ще раз, і ще. І врешті решт Тамара погодилася. Вона любила ці миттєвості з сином і шукала нагоду. Якщо Амед протягом кількох днів не приходив на кухню, вона хвилювалася й запитувала себе, чи то не Загед часом поговорив із сином. Вона знала, що чоловік вважає, що хлопцю так поводитися не личить.

Амед зосередився на роботі. Він вибирав поміж зернами рису маленькі камінці й бруд. Його рухи були швидкими і точними. Тамара не наважувалася поставити йому питання, яке пекло її губи. Чекала, щоб син порушив тишу, яка незвично довго панувала між ними. Бо ці хвилини, проведені разом, давали можливість спілкуватися, якої інакше в них не було б. Оте відчуття таємничої співпричетності між матір'ю і сином іноді викликало нестримний сміх. Амед користався цією нагодою, щоб поговорити й про тітку Даліму, за якою він сумував. Кожен отриманий від тітки лист ставав для нього святом. Спочатку їх йому читала мати. А відтоді, як Амед навчився сам розбирати слова, він може перечитувати тітчині листи годинами. Вона

розповідала йому подробиці свого нового життя. Описувала метро, поїзд, який їздить міськими кварталами під вулицями і будинками міста! Вона розповідала про сніг, який за кілька годин засипав дахи будинків і занурював усе у ватну тишу, яка опускалася з небес. Вона дивувала його й пробуджувала цікавість кількома фото, вкладеними в конверта. Вона постійно уникала надсилати фото свого чоловіка. Найбільше Амеду подобалися фото міста у вогнях, або з мостами, чиї металеві конструкції височили над рікою, й мерехтливі стрічки автомобільних фар на них. Якось тітка написала йому, що згадає помаранчевий сад щоразу, коли їсть помаранчі. І їй хотілось би походити серед помаранчевих дерев разом із маленьким Амедом, вдихати разом із ним аромати їхніх білих квітів!

«Я все зробив, — раптом сказав матері Амед».

Тамара подумала, що він закінчив перебирати рис. Вона поглянула на сина і зрозуміла, що той мав на увазі заміну.

— Ти запитав його?

— Так сьогодні в...

— Ти не сказав ненароком, що він хворий?

— Ні!

— І не треба було.

— Ні! Я зробив, як ти казала.

— Ти сказав йому, що боїшся?

— Так, сказав, що боюся помирати.

— Мій бідолашний Амедо, мій синочку! Пробач мені!

Пробач! Я знаю, ти сміливий, як і твій брат. Те, що я попросила тебе зробити, це так жахливо, так жахливо...

— Не плач, мамо.

— Нащо приводити у світ дітей, якщо потім приносити їх у жертву, неначе безсловесних тварин, котрих відсилають на бійню.

— Не плач.

— Я не плачу. Бачиш, уже не плачу. Ми зробили це для Азіза, еге ж, не забувай про це. Закінчуй перебирати той рис.

Тамара витерла очі і поставила на вогонь велику каструлю, щоб закип'ятити води.

— Тобі треба звернути увагу на одну річ, Амеде.

— На яку, мамо?

— Відколи твій брат хворіє, він схуд.

— Та ні, начебто.

— Ні, схуд! Ти не помітив? Його щоки не такі округлі, як у тебе. І він їсть із меншим апетитом, ніж ти. Зверни увагу на братову тарілку і роби так, щоб їсти менше за нього. Мені так боляче просити тебе, так боляче, та заприсягнись, що ти робитимеш так, як я сказала, Амеде!

— Та, зроблю все.

— Твій батько не повинен запідозрити підміни. Буде просто жакливо, якщо він дізнається. Мені страшно навіть подумати, що станеться.

— Не тривожся, за кілька днів я стану таким же худим, як Азіз, і ніхто не зможе нас відрізнити.

— Я зможу.

— Так, ти зможеш, але ніхто, крім тебе.

— Я зрозумію, якщо ти зненавидиш мене.

— Ось, я закінчив перебирати рис.

— Дякую тобі, Амеде.

— Я ніколи тебе не зненавиджу.

— Я поріжу себе ножом.

— Навіщо?

— Ми поміняємося місцями останньої миті.

— Ти про що, Азізе?

— Як раз перед тим, як ти підеш з Сулаєдом, я влаштую так, щоб поранитися ножом. Але не насправді. Ти ж повинен будеш порізатися по-справжньому.

— Що ти таке кажеш, не розумію.

— Тобі треба буде тільки трохи порізатися. Ти поріжеш ліву руку. Дивись, не переплутай, Амеде, ти поріжеш собі ліву руку.

— Та добре. Але я все ще не розумію, навіщо.

— Я ж візьму трішки баранячої крові.

— Баранячої крові! — розгублено повторив Амед.

— Щоб повірили, що я поранився. Я мазну по руці, а потім обмотаю її ганчіркою. Після того, як поміняємося, я її змию. Ніхто не побачить рани на моїй руці. А на твоїй, усі бачитимуть.

— Бо поріз буде справжнім, — сказав Амед, нарешті починаючи розуміти, до чого веде брат.

— Точно. Не залишиться жодних сумнівів. Ти будеш Азізом із порізаною рукою, а я буду Амедом, готовим іти з Сулайєдом.

— Азіз із порізаною рукою, — зітхаючи, повторив Амед.

Обидва брати лежали на даху будинку. Перші зорі щойно зійшли. Вони з'являлися на небі одна за одною, аж поки не

зрешетили його десятками мерехтливих вогників. Амед з Азізом взяли за звичай підніматися нагору, щоб насолодитися прохолодою. Вони лежали горілиць біля великого бака для води, а їхні погляди тонули в безкінечності ночі.

— Не сумуй, Амед. Скоро я теж буду там, нагорі. Пообіцяй, що приходитимеш сюди щодня, щоб розказати мені, як минув твій день.

— Як я знайду тебе серед усіх тих зірок?

— Ходімо спати. Я трохи змерз.

Амед торкнувся братового лоба. Той палав.

— Ти хворий?

— Трохи стомився. Ходімо. Може, Сулайєд приїде вже завтра. Ходімо спати.

Назавтра Азіз повадився з братом, як маленький генерал, віддаючи йому без кінця всілякі накази. Амед дозволяв собою командувати, вражено спостерігаючи за тим, хто незабаром віддасть своє життя.

Азіз увесь час повторював, що той не повинен непокоїтися, все пройде добре. Дуже просто, вони повинні навчитися все робити однаково. Хоча вони були близнюками, однаковісінькими, їхні батьки рідко помилялися. Тільки їхня бабуся Шагіна все життя без упину плутала їх. Вони навіть почали підозрювати, що робила вона так навмисне, щоб покепкувати з них. Тож потрібно, щоб їхня схожість була не лише фізичною, а й відбивалася в їхній поведінці.

— Диви, ти рухаєшся, мов общипана курка.

— Зовсім ні, — огризнувся Амед.

— Правда-правда! Ти нервуєшся. Постійно підскакуєш, замість того, щоб просто іти.

— А ти, ти сам! Ходиш, мов сонна риба.

— Дурню! Риба не ходить.

— Не ходить, та якби ходила, то саме так, як ти!

—Гаразд, я перестану човгати, а ти ставитимеш ноги на землю на кожному кроці. Тоді ми ходитимемо однаково. Спробуй!

Азіз і далі давав вказівки братові, щоб стерти всі відмінності між ними. Він указав Амеду яких жестів той має уникати, і які інтонації могли б поставити під загрозу їхній обмін. Це стало для них грою, з тою лише різницею, що в ній не буде переможця. Дивно, та Азіз жодного разу не зауважив різниці, яка найбільш впадала в око, яка дозволила б їх розрізнити відразу, якщо подивитися на братів, які стоять поряд: його худорлявість. Неначе він не зауважив, що втрачає вагу, відколи захворів. Амед же, як і радила йому мати, робив так, щоб не доїдати все, і навіть підкладав свою їжу в тарілку брата без його відома. Тамара іноді допомагала Амеду, сипала йому менше й клала подвійні порції Азізу. Але їй довелося це припинити, коли Азіз якось зауважив, що вона несправедливо поводить себе стосовно брата. Вона злякалася, що він здогадається про їхню з Амедом змову. Тамара кляла себе багато разів на день. Вона почувалася такою винною, і їй було так соромно, неначе вона змовилася з одним сином, щоб труїти іншого маленькими дозами, тоді як вона любила їх обох усім своїм серцем. Та вона була рішуче налаштованою, щоб не дати цій безкінечній війні відібрати у неї її обох синів. А тому, що Амед не худнув досить швидко, Тамара порадила йому блювати після вечері. Вона знала від свого чоловіка, що Сулайед повернеться ще до початку збору врожаю, який наближався. Амед, плачучи, блював, з пальцями в горлі.

Вони бачили, як батьки поїхали до села. Батько позичив у сусіда вантажівку. Він поїхав купувати пестициди. Тамара напросилася його супроводжувати. Вона любила бувати в селі, відволікатися від щоденної рутини, випадково зустрічатися з іншими жінками, роблячи закупи. Вона привозила хлопцям солодощі і, — якщо випадала нагода, бо вони були дорогими і їх було важко знайти, — ілюстровані журнали з коміксами.

Щойно вантажівка зникла на дорозі, Азіз ухопив брата за руку й потягнув до повітки.

— Ходімо, не будемо марнувати час! Ключ у тебе?

— Він завжди зі мною.

Азізу не терпілося знову побачити пояс з вибухівкою. Відмикаючи двері, Амед кинув погляд на дорогу, щоб упевнитися, що батько не вирішив повернутися. Щойно двері відчинилися, Азіз поспіхом кинувся вглиб повітки й дістав з-під брезенту полотняний мішок.

— Ходімо в сад!

— Занадто ризиковано.

— Ні ж бо, вони повернуться не раніше, ніж за годину. Ходімо, Амеде, давай!

Амед ішов слідом за братом, хоч і не був надто впевненим. Вони сіли під кроною великого помаранча. Повітря було сповнене його солодкуватим ароматом. У верхівітті гуділи бджоли. Азіз, затамувавши подих, дістав із мішечка пояс.

— Важкий.

— Батько сказав, що мені треба звикати до його ваги.

— Дай мені ключ. Нехай буде у мене. Щойно випадатиме можливість, я йтиму до повітки, щоб вправлятися з ним. Слід бути готовим, коли настане час іти.

Амед неохоче віддав брату ключ. Азіз підвівся, щоб приміряти пояс, і ступив кілька непевних кроків.

— Його треба сховати під сорочкою.

— Знаю, не дурний.

— То й сховай!

— Я сам вирішу, коли і що мені робити.

— Добре, не сердься.

— Я не серджусь.

— То чому тоді кричиш, Азізе?

Азіз ішов, петляючи між дерев. Він зупинявся, ховався за стовбур, спостерігав за супротивником, перебігав до іншого стовбура. І завершив гру, коли видерся з горем пополам і натугою на величезний камінь. Колись давно його дідусь Мунір після багатьох невдалих спроб його позбутися, змушений був змиритися з його присутністю поміж своїх фруктових дерев. «Зрештою, може, цей камінь упав із неба.» Загед теж запрягнувся розбити його молотом, і теж не подужав.

З криком, від якого Амед аж підстрибнув, Азіз підірвав себе, з надією, що помаранчевий сад раз і назавжди звільниться від самотнього і впертого каменя. Розкинутими руки, він уявляв, як дощ із маленьких камінців падає йому на голову, забувши на мить, що, якщо йти за логікою до кінця, його тіло теж стало б частиною тих уламків, що падають із розколотого вибухом неба.

— У мене вийшло!

— Що?



— Хіба не бачиш? Я підірвав його.  
— Кого ти підірвав?  
— Камінь.  
— Нічісінько не бачу.  
— То уяви, бовдуре!  
— У мене немає ніякої охоти уявляти сьогодні будь-що.  
— Що з тобою, Амеде?  
— Ти хоч іноді згадуєш нашу тітку Даліму?  
— Чому ти раптом заговорив про неї?  
— Ти ніколи не відповідаєш на її листи.  
— Я не хочу про неї говорити. І ти знаєш чому.  
— Це через її чоловіка?  
— Він належить до тих, що кидають на нас бомби з того боку гори.  
— Можливо, він інакший, не такий, як вони.  
— Ні. Батько каже, що всі вони — собаки. Ти ж чув. А ще ти чув Сулайеда.  
— Чи не пора вертатися до повітки, як гадаєш?  
Щойно брати зачинили за собою важкі двері повітки, як почули гудіння двигуна.  
— Батько повернувся, — прошепотів Амед.  
— Ні, звук від сусідської вантажівки інакший.  
За секунду брязнули автомобільні дверцята. А потім вони почули, як хтось наближається.  
«Швидше, Азізе, давай сховаємося там, углибині».  
Вони якраз устигли шаснути під брезент, біля реманенту, перш ніж двері поволі зі скрипом відчинилися. Якийсь чоловік зайшов, ступив кілька кроків і зупинився. Хлопці затамували подих.  
«Я знаю, що ви тут. Я запримітив вас іще з дороги. Чому ви ховаєтеся? О, відчуваю, зараз будуть палки-стукалки!»

Чоловік схилився над брезентом, який якийсь дивно горбатився.

— Тут справді величезні щурі. На щастя, неподалік стоїть гарна лопата, яка нудиться, от прямо переді мною. Мені залишається тільки взяти її і відходити нею отих двох неслухняних щурят, яким здається, що вони невидимі, — потішався Сулайєд. — Ну ж бо, вилазьте звідти, мені потрібно поговорити з вами. Покличте свого батька.

— Його тут немає, — сказав Азіз, висуваючи голову з-під брезенту.

— Він з матір'ю поїхав до села, — додав слідом Амед.

Хлопці вибралися зі схованки. Сулайєд помітив сполохи неспокою в їхніх очах.

«Отже, батько вибрав тебе!»

Азіз нервово намагався прикрити руками пояс з вибухівкою, якого не встиг зняти, коли поспіхом ховався.

— Пояс, що на тобі, зовсім не іграшка.

— Я знаю.

— Ти хто, Амед чи Азіз?

— Я... я Амед, — збрехав Азіз.

— Амед. Добре, Амеде, будь благословенним.

Сулайєд дістав з кишені стос грошей, ретельно перев'язаний мотузком.

— Тримай, віддаси батькові. Це такий подарунок, як компенсація за все, що сталося з вашими дідусем і бабусею. Вашому батькові вони знадобляться. І ваша мати буде задоволена. Знаєш, Амеде, те, що станеться, сумне й радісне водночас. Ти зрозумів, еге ж? Але ти сам маєш лише радіти. Ти помреш як мученик. Ти тричі благословенний.

Азіз взяв гроші без жодного слова. Він ще ніколи їх стільки не бачив.

«Готуйся, Амеде. Я повернуся за два дні».

Сулайєд залишив їх у гнітючій тиші. Він відчинив двері повітки і зник у спалаху світла, в якому похливно кружляли пилінки. Амед із Азізом дочекалися, поки гудіння джиपा почало віддалятися, і тоді лише вийшли з летаргічного стану. Азіз зняв пояс і поклав його до схованки.

— Ось, Амеди, візьми гроші. Саме ти маєш віддати їх батькові.

— Маєш рацію. А тепер ходімо звідси.

Азіз начепив замок на двері повітки і віддав ключ братові.

— Ти не хочеш більше його тримати у себе?

— Ти не чув, що сказав Сулайєд? Я піду за два дні. У мене більше не буде нагоди повернутися до повітки.

Азіз поглянув на брата з таким виразом, що той розвернувся і побіг, куди ноги несли, поки не зник серед помаранчевих дерев.

В домі панував вологий смуток. Повітря було густим, навіть не зважаючи на протяги, які віяли з відкритих вікон. Будинок потопав у тиші, як помаранчі у сонячному світлі. Можна сказати, що навіть стіни, підлога і меблі знали, що Сулайед повернеться на завтра.

Увесь день Азіз нашіптував братові, що він радий і що все йде добре.

«Не переймайся, ми поміняємось і ніхто навіть не здогадається.»

Амеду хотілося так міцно притиснути до себе брата, щоб той розчинився в його обіймах, щоб ніхто не зміг його в нього забрати. Він помре, як Галім. Він більше не побачить його на землі. Азіз пообіцяв, що чекатиме на нього біля входу до Раю. Він чекатиме на нього, навіть якщо Амед житиме так довго, як їхній дядько Бгудір, який помер у дев'яносто сім років. І тоді вони знову будуть разом.

Настав вечір, Загед зібрав їх усіх у великій кімнаті, в будинку. Він запросив кількох сусідів і двох робітників, які допомагали йому в саду. З вистражданою гордістю він пояснив їм, що його юний син Амед незабаром стане мучеником. Усі відгукнулися на запрошення й сприйняли це за велику честь, яка їм випала.

Тамара приготувала частування, гідне великого свята. Вона підвісила до стелі гірлянди з різнокольорових ліхтариків, які наповнювали кімнату різнобарвним сяйвом. Вона

вже жалкувала, що так учинила. Ті радісні вогники були для неї блюзнірством, неймовірною брехнею. Першому вона подала Амеду, що сидів поряд із батьком. Тому було ніяково. Він не наважувався поглянути на брата, якому всі ці почесні належали по праву. Перш ніж почати їсти, Загед подякував Богу за те, що той дав йому такого сміливого сина. Він більше не стримував сліз. Амед підвівся, наче хотів узяти слово і в усьому зізнатися. Тамара здогадалася. Вона підійшла до нього і міцно притисла до себе. Вона прошепотіла йому на вухо, щоб нічого не казав: «Зроби так заради свого брата, благаю». Амед поглянув на брата. Той уже був зовсім іншою людиною.

Вечерю закінчено, посуд прибрано, гості один по одному підходили привітати Амеду, торкаючись до нього, обіймаючи його, плачучи. А потім тихо йшли, похнюпивши голови, неначе нічого більше не залишалося сказати чи зробити. Тамара вимкнула гірлянду маленьких ліхтариків, і жовтаве світло свічок знову запанувало у великій кімнаті, в якій, здавалось, раптом забракло повітря.

Брати піднялися до своєї кімнати раніше, ніж зазвичай. Азіз довго ще стояв біля вікна, споглядаючи зорі на небі.



Було майже опівдні, коли гудіння джипа розірвало день навпіл. Загед не пішов працювати в саду і дав вихідний двом своїм робітникам. Разом з Тамарою й двома синами він вдивлявся в обрій, не в змозі робити будь-що інше. Усі четверо чекали мовчки, сидячи на підлозі в будинку. Щойно джип зупинився у хмарі куряви, усі разом підве-

лися, проте не ступили й кроку назустріч Сулайеду, який вийшов із джипа. Той сам поволі наблизився до них. Він був не сам. За ним плівся якийсь чоловічок, ні старий, ні молодий. Він ніс через плече вживаний шкіряний мішок. Сулайед не сказав, як його звали. Просто оголосив, що це «експерт». У нього був застиглий, наче скляний, погляд, а ще від нього тхнуло застарілим потом. Загед наказав Тамарі й Азізу чекати в будинку. Вони неохоче підкорилися. Експерт з усмішкою наблизився до Амеда.

— Як справи?

— Добре.

— Ти не надто великий. Скільки тобі років?

— Дев'ять.

Обидва прибульці, Амед і його батько попрямували до повітки. Амед передав ключ Загеду, й той відімкнув замок. А потім підпер двері дерев'яною дошкою, щоб вони не зачинилися. День прорізав тунель зі світла, який закінчувався золотавим квадратом углибині повітки. Сулайед велів Загеду передати пояс експерту, який швидко його перевірів. Задоволений, він показав Амеду маленьку пластикову коробку, яку дістав зі свого мішка. Експерт запитав його, чи він знає, що це.

— Ні, не знаю, — відповів сором'язливо Амед.

— Це детонатор. Розумієш? — перепитав експерт, дивлячись Амеду в вічі.

— Гадаю, так.

— Коли настане час, тобі залишиться тільки натиснути ось тут.

— Добре.

— Ти добре зрозумів?

— Так.

— Хай благословить тебе Бог!

Експерт жовтим проводом з'єднав маленьку коробочку з поясом .

— Є й другий провід. Дивись уважно, він червоний. Бачиш його?

— Так, бачу.

— Його ми приєднаємо пізніше.

— Не переймайся, Амеде, цим займусь я, — додав Сулайєд, який стояв позаду. — Я під'єднаю його перед тим, як ти почнеш підійматися на гору.

Сулайєд сказав іще кілька слів Загеду, але Амед їх не зрозумів. Після чого Сулайєд залишив повітку й повернувся за хвилину з фотоапаратом в руках. Мабуть, він забув його в джипі.

«Зніми сорочку», — наказав експерт Амеду, той підкорився, здивований його беззаперечним тоном.

Потім експерт простягнув йому пояс.

— Тримай, одягни його.

— Для чого? — запитав нервово Амед.

— Для фото, — пояснив Сулайєд. — Стань отам біля стіни. Тримайся рівно. Повернись до світла. Ось так. Не нахилий голову.

Амед, осліплений і приголомшений, почав тремтіти.

«Що з тобою? — закричав Сулайєд. — Дивись на нас! Думай про ворогів! Згадай, що вони зробили з твоїми дідусям і бабусею!»

Амед не міг ні про що думати. Його нудило.

«Та підведи ти вже голову й розплющ очі! Дивись на батька. Не ганьби його!»

Сулайєд зробив один знімок, потім другий.

«Думай про Рай».

Амед змусив себе усміхнутися, стримуючи сльози.

«Будь радісним, будь благословенним, ти вибраний Богом».

Сулайєд зробив останнє фото.

«Одягай сорочку. Батьки пишатимуться тобою, коли бачитимуть твоє фото з поясом».

Загед узяв сина за руку: «Ходімо, настав час прощатися з матір'ю і братом».

Вони вийшли з повітки. Тамара чекала на них, сидячи разом з Азізом на долівці в будинку. Азізова рука була замотана носовичком із плямами крові. Він поспішив пояснити батькові, що тільки-но поранився, коли різав помаранч.

— Прощайся зі своїм братом, — сказав йому Загед.

— Не зразу.

Азіз побіг до будинку й повернувся з маленькою тацею, на якій стояла велика склянка.

— Поглянь, що приготував для тебе твій брат, — невпевненим голосом сказала Тамара.

— Тримай, пий, так ти візьмеш із собою смак того найкращого, що родить наша земля, — додав Азіз.

Азіз наблизився до брата й зробив так, щоб склянка впала на нього. Цю невеличку пригоду близнюки спланували заздалегідь. А тому, що Амед без відома брата усе розповідав матері, Тамара знала, що трапиться. Як і передбачалося, вона дала Азізу ляпаса за його незграбність. Експерт засміявся. Сулайєд змусив його замовкнути. Він обережно зняв з Амєда брудну сорочку, щоб перевірити, чи попав помаранчевий сік на пояс. Експерт пояснив йому, що то неважливо: «Вода, сік чи кров — неважливо, залишається під'єднати ще один контакт до детонатора.»



— Знаю,— мовив роздратовано Сулайєд, — не потрібно мені про це нагадувати.

— Йди переодягнися, — сказала Амеду Тамара.

— Я піду з ним, — зразу додав Азіз.

Обидва брати швидко піднялися у свою кімнату. Вони роздяглися. Азіз допоміг брату звільнитися від пояса.

— Що там таке з тим контактом?

— То про детонатор. Дивись, Азізе, це ось ця маленька коробочка. Експерт прикріпив її до пояса лиш ось тут, бачиш, за допомогою жовтого провода.

— А червоний провід?

— Сулайєд сказав у повітці, що ним займеться він.

— А коли?

— Коли ти будеш на горі.

— Є ще щось, про що я маю знати?

— Ні.

— Азізе...

— Що?

— Не вдягай сорочку в плямах!

Після того, як вони обмінялися одягом, Азіз віддав брату маленького ножа, що колись належав їхньому дідусю Муніру. Він знайшов його серед руїн будинку.

«Зроби поріз на лівій долоні, гляди не помилися».

Амед провів ножем нижче великого пальця.

— Тримай, Амеди, це для тебе.

— Що це?

— Сам бачиш, лист. Ти прочитаєш його після моєї смерті, згода?

— Обіцяю.

— Ні, присягнися.

Амед зронив на листа краплю своєї крові з рани.

— Присягаюсь.

Пальцем він розмазав червону пляму на конверті. Нечаче то була печатка, якою він запечатав братового листа, роблячи одночасно їхній обмін незворотним. Азіз віддав Амеду носовика з плямами баранячої крові. Він обмотав його навколо пораненої долоні. Брати зійшли вниз, серця у них калатали. Відтепер Азіз був Амедом, а Амед став Азізом.

## АЗІЗ

«Азізе, що не так?»

Мікаелю довелося запитати втретє, перш ніж його студент підводить голову і вичавлює із себе вимучену усмішку.

— Нічого, месє.

— А от я не певен.

Мікаель вибрав Азіза на роль Соні, семирічного хлопчика. Вибір був нескладний. В Азіза й досі залишилося дитинство в його здивованих очах, і навіть у настороженому погляді. У його голосі чулася незвична для двадцятирічного молодого чоловіка лагідність. Часто Мікаелю доводилося наполягати, щоб той посилав голос, замість того, щоб тримати при собі. У ньому була вразливість, ефемерність і тваринна настороженість, і усе це якнайкраще пасувало до ролі, яка йому призначалася.

Мікаель спеціально написав текст для випускного спектаклю студентів, що завершували чотирирічний курс із акторської майстерності. За кілька місяців вони всі стануть молодими професійними акторами у пошуку кастингів, аби розпочати кар'єру. Згодом Мікаель упізнаватиме деякого з них у рекламі пива чи шампуню. Дехто отримає маленькі ролі в телесеріалах. Більшість так і працюватиме офіціантами в ресторанах. А на найщасливіших і найталановитіших одного дня звернуть увагу режисери, щоб запропонувати їм велику роль, якогось молодого хлопця чи гарненької простачки.

У п'єсі Мікаеля Соні потрапив до рук солдата-ворога. Хлопча став безсилим свідком звірячого вбивства своїх батьків. Солдат відрізав долоні батькові, а потім застрелив його. Після того він згвалтував його матір, а потім кинув її, мертву, на понівечений труп її чоловіка. Відчуваючи огиду до себе за скоєні злочини, він не наважився позбутися Соні, котрий, коли думав про всі оті сцени, нагадував йому власного сина. П'єса закінчувалася тим, що солдат вимагав від Соні назвати хоч одну підставу не робити з ним те ж, що він заподіяв його батькам. Соні відповів мовчанням. Інші сцени, в яких наперемінно зображалися обидва ворожі табори, давали можливість показати у п'єсі всю абсурдність війни.

Мікаель розділив клас на три різні групи: батько, мати, дитина; ворожий солдат; серце ворожого солдата. Робота просувалася більш-менш успішно. Студенти були точними, зосередженими. Йшлося не про те, щоб зіграти усю гаму почуттів, на цьому етапі створення спектаклю це було ще зарано. Вони мали навчитися розміщати власне тіло у просторі, управляти поглядом, контролювати власні жести й подавати репліки, згідно ритму й без поспіху. Мікаель передбачав певні труднощі зі сценою насилля, але вона пройшла без надмірної гарячкості. Водночас, увесь клас охопив майже релігійний трепіт, коли ворожий солдат наблизився до хлопця після того, як убив його батьків. Потрібно було бути сліпим, щоб не зрозуміти, що те переживання йде від Азіза, а не від Соні.

- Азізе, що не так?
- Нічого, месє.
- А от я не впевнений.
- Я не можу грати цю роль.
- Чому?

Не кажучи ні слова, Азіз покинув заняття.

Назавтра Азіз не прийшов на заняття з акторської майстерності. Мікаель дуже непокоївся. За два дні він зателефонував і призначив зустріч у кафе неподалік Школи. Сам він прийшов заздалегідь і нетерпляче очікував, коли прийде його студент. По телефону Азіз видався йому дещо невпевненим. Час призначеної зустрічі вже добрі півгодини як минув, коли за великим вікном кафе він помітив силует молодого чоловіка. Азіз, у червоному шарфі й завеликій для нього шапці, міряв кроками тротуар біля кафе. Мікаель вийшов і зробив йому знак.

— Чому не заходиш?

— Не знаю.

— Хочеш, трішки пройдемося?

— Гарзд.

Вони довго йшли мовчки. Мікаелю було ніяково, і він здогадувався, що Азізу було ще ніяковіше. Падав невеличкий сніг, один із перших цієї зими. Мікаель спостерігав за легкими сніжинками, що кружляли навколо нього. Латинський квартал був радше спокійним, більшість людей ще була зайнята зароблянням грошей в офісах, бутиках і ресторанах. Мікаель любив оці хвилини безлюддя, коли місто відпочивало перед тим, як його заповнять юрби людей, що поспішають дістатися додому.

«Чому хлопчина має померти?»

Азізове питання захопило Мікаеля настільки зненацька, що кілька хвилин він не міг збагнути, про що йдеться.

— Хлопчина?  
— Так, хлопчина з вашої п'єси.  
— Тому що... тому що це війна, Азізе.  
— Ви хочете показати жорстокість війни?  
— Так, гадаю, це одне із завдань моєї п'єси.  
— Вибачте, месє, не хочу бути невічливим, але я не згоден.

— Не згоден із чим?  
— Цього недостатньо.  
— Чого Азізе, скажи мені.  
— Показати це, всі ті жорстокості.  
— Ти не хочеш, щоб хлопчина помер у моїй п'єсі. Правда?  
Але що він може зробити проти отого найманця?

— Це несправедливо.  
— Знаю я, але ж війна, вона така.  
— Ви не знаєте, про що говорите!

Різкий тон Азіза, такого завжди стриманого, знову занурило їх у мовчання. Студент пришвидшив крок, і Мікаелю доводилося докладати зусиль, щоб устигати за ним. Вони зупинилися на розі однієї з вулиць, щоб дочекатися, коли знову загориться зелене світло. Мікаель перевів подих і, не зважаючи на легкий сніжок, запропонував сісти на лавку в невеличкому парку по той бік вулиці. Азіз нічого не відповів, і Мікаель вирішив, що той згоден. Він звільнив лавку від свіжого снігу, і обидва сіли поруч, руки схрещені на животі. Їхній подих миттєво перетворювався на маленькі білі хмаринки, які швидко розчинялися в повітрі.

Мікаель не наважувався знову повернутися до дискусії. Він почувався вельми незатишно. Чому у нього, як у артиста, немає права говорити про війну?

Обернувшись до Азіза, щоб спитати, чи той не змерз, Мікаель побачив, як по його щоці поволі стікає сльоза, зупиняється, замерзає.

- Віддайте мою роль комусь іншому.
- Але чому, Азізе? Поясни мені, чому?
- Бо це несправедливо, я вже казав вам.
- Ясно, що несправедливо. І глядачі відчуватимуть, як і ти, а саме цього я й прагну. Я бачу, що ти приголомшений. Скажи-но, Азізе, що сталося під час останньої репетиції?
- Мене насправді звати не Азізом.
- Що ти маєш на увазі?
- Амед. Так мене звали раніше.
- Раніше чого?

День хилився до вечора і кілька неонових ліхтарів сором'язливо засвітилися. Відколи вони залишили маленький парк, Азіз на одному диханні оповів Мікаелю про своє дитинство, його слова лягали в ритм із його широким кроком. Вони йшли містом вже деякий час, не надто переймаючись, куди несуть їх ноги. Сніг усе падав і вкривав Азізову оповідь захисним шаром, віддаляючи у часі й просторі, наділяючи відчуттям хисткого сновидіння, ладним щомиті зникнути.

— Що сталося після того, як ви помінялися?

— Я поклявся братові, що дочекаюся його смерті, перш ніж прочитаю листа. Саме це я і робив — чекав. Ми всі це робили, і мої батьки, і я, ми чекали смерті мого брата, онімілі від страждання, немов би чекали дощу чи ранку. За два дні ми мали вітати Сулайєда з поверненням, неначе в тому було хоч щось приємне. Він вийшов із джипа з великим пакунком, загорнутим у газети. Ми всі знали, що то було. Ми посідали у великій кімнаті будинку. Мати приготувала чай, але ніхто до нього навіть не доторкнувся, окрім Сулайєда. Ми чекали, щоб він заговорив, серце стискалося в очікуванні розповіді про те, що сталося по той бік гори. «Ваш дім дав нашому народу мученика, — почав церемоніальним голосом Сулайєд. — Хай благословить його Бог! Амед уже в раю. Він ніколи ще не був таким щасливим. Його щастя безкінечне. Радійте! Я знаю, що вам гірко від втрати сина, але радійте, підведіть голови й пишайтеся. А ти, — сказав Сулайєд, повертаючись до мене, — більше



не плач, твій брат із тобою, хіба ти його не відчуваєш? Він ніколи не був так близько до тебе, ніколи настільки близько. Біля гори, перш ніж піти, він знову казав мені, як любить тебе й твоїх батьків. Будьте ж щасливими й благословенними». Сулайед на мить замовк, допиваючи свій чай. Ми не наважувалися його розпитувати. Мама запропонувала йому ще чаю. Він удав, що не розчув, і повів далі пошепки. «Від отих людей ви ніколи не почуєте про місію Амеда, запевняю. Їм занадто прикро від власної поразки. Амеду вдалося неможливе. Так, кажу вам, він виконав доручення надзвичайно успішно. Бог вів його, Бог направляв його кроки на горі. Бог світив йому вночі, щоб він зміг підібратися до тих бараків, заповнених боеприпасами. Він усе висадив у повітря.» Тут обличчя Сулайеда прорізала широка посмішка. Його зуби виблискували бездоганною білизою на темній латці борода. Його тіло раптом сповнилося новою енергією. Він здавався більшим, міцнішим, коли підвівся, щоб розгорнути пакунок, який приніс із собою. Він показав батькові свій подарунок: фото в рамці, фото його мертвого сина, його сина-мученика, яке він зробив у повітці. Він простягнув його тріумфально, як трофей. Моя мати кинула на мене благальний погляд. Коли я упізнав себе на тому фото, то вибіг із кімнати. Кілька хвилин потому я почув, як завівся джип Сулайеда. Я висунувся з вікна своєї кімнати, дивився, дивився услід джипу і сподівався ніколи більше не чути того гудіння, яке повільно пливло над помаранчевим садом.

Азіз розстібнув пальто і пірнув рукою всередину, щоб дістати звідти складений конверт.

— Це лист мого брата.

Конверт був жовтим і пом'ятим. Розгортаючи його, Мікаель помітив коричневу пляму, яка була кров'ю Аме-

да, поки той ще не став Азізом, який стояв поруч. Його охопило почуття глибокої тривоги. Йому здавалося, що він — свідок усіх подій, що трапилися з обома братами, що він доторкнувся до них, коли взяв до рук цього конверта. Неначе уривок з їхнього минулого вижив і матеріалізувався на іншій планеті. Він відкрив конверт. Там був короткий лист, написаний, без сумніву, арабською.

«Можеш мені його перекласти?»

Азіз прочитав йому листа, перекладаючи по ходу. За мить Мікаель помітив, що той його зовсім не читає. Він знав його напам'ять, і Мікаель здогадався, що Азіз, напевне, перечитати цього листа тисячі разів, як молитву.

*Амеде,*

*Коли я був у лікарні у великому місті, то познайомився з маленькою дівчинкою нашого віку. Вона лежала на сусідньому з моїм ліжку. Вона мені подобалася. Звали її Наліффа. Якось, коли я спав, вона підслухала одну розмову. Лікар сказав моєму батькові, що я ніколи не зможу одужати. У моєму тілі є щось таке, що псується. І ніхто в цілому світі не може зупинити оту штуку, яка псується в моєму тілі. Наліффа мені усе розказала, перш ніж покинула лікарню. Гадаю, вона хоробра. Вона знала також, що трапиться з нею. Бо вона також дуже хворіла. Вона сказала мені, що я маю це знати. Думаю, ти теж маєш знати. Але не раніше, ніж я піду на гору. Бо якби ти знав, то не відпустив би мене. Я тебе добре знаю, ти не погодився б на обмін. А завдяки тобі я помру славною смертю. Я не страждатиму, а коли ти читатимеш цього листа, я вже буду в Раю. Бачиш, я не настільки сміливий, як тобі здається.*

*Азіз*

Оповідь схвилювала Мікаеля. Хлопцеві, який написав цього прощального листа, було дев'ять років. Тому, кому він адресувався, було стільки ж. Мікаель відчув, наскільки війна стирає межі між світом дорослих і світом дітей. Він віддав лист Азізу, не в змозі вимовити й слова.

Двоє чоловіків покрокували далі містом. Сніг неспізнанно змінив невеличкий китайський квартал, яким вони йшли. Він мінився у червонястому світлі, що лилося з крамничок.

«Мій брат не знав мене. Він помилився щодо мене. Навіть якби мати не просила, я усе одно помінявся б із ним».

Азіз прискорив крок, ніби хотів утекти від чогось. Здивований, Мікаель не знав, як реагувати на це зізнання. За якусь мить він спостерігав, як Азіз зникає серед снігу, який став густішим. Йому здалося, що він вже переживав подібне: спостерігати за кимось, хто зникає вдалині зі своєю таємницею.

— Азізе, зачекай на мене! Тобі нема чим собі дорікнути. Усе, що ти мені розказав про своє дитинство... що тобі довелося пережити... і ця війна, яка й дотепер там лютує після скількох років ...твоя мати, яка не хотіла втратити обох синів...

— Ви не розумієте. Я боявся того пояса, я боявся Сулайєда. Тож я брехав, удавав із себе сміливця. Я не хотів помирати! Це ви розумієте, месє?

Амед ішов, довго йшов. Проте ноги принесли його лише до самотнього каменя в помаранчевому саду. Легкий, як птах, він одним порухом скочив на камінь. Навколо вітер гойдав гілки, що вгиналися під вагою променистих плодів. Амед заплющив очі і зірвав навмання два помаранчі. Збуджений, він поклав їх біля себе на камінь, один праворуч, другий — ліворуч. Ножем дідуса Муніра він спершу розрізав помаранч, що лежав праворуч. І не знайшов жодного зернятка в обох його половинках. Він розрізав інший помаранч. З плода бризнула кров. Він рахував, рахував, і нарахував дев'ять маленьких зубчиків. Він тримав їх у жмені, а вони почали танути, наче були з воску, обпалюючи йому долоню. І тут він прокинувся.

Коли Амед не лежав у ліжку, яке стало йому завеликим, він дивився через вікно своєї кімнати. Він казав собі, що якщо вдивлятиметься в обрій, то зможе побачити брата, зможе забрати його з того боку гори, навіть якщо то буде тисяча шматочків. Мати стукала у двері, гукала його, він не відповідав. Вона заходила, дивилася на нього із вселенським сумом.

— Поїж чогось, — благала Тамара.

— Я не голодний.

— Ти захворієш. Поїж заради нього, заради твого брата. Гадаєш, він зрадів би, якби побачив, як ти цілими днями валяєшся в ліжку? Ну ж бо! Не хочеш говорити з матір'ю? Скажи щось, Амеді. Думаєш, як я тепер почуваюся? Якщо

когось звинувачувати — то мене. Якщо хтось має страждати — то це я. Ти зрозумів мене, Амеде? Залиш усе страждання мені. Воно моє. А ти, ти просто живи. Благаю, поїж хоч трішки й забудь, забудь.

Амед замкнувся у мовчанні, Тамара з розбитим серцем зачинила двері кімнати.

Поріз на руці, зроблений дідусевим ножом, хоч і неглибокий, усе не загоювався. Амед постійно роздряпував його до крові. Голоси, численніші ніж раніше, нашіптували звинувачення. Вони дзвеніли в його голові, як удар лопати об камінь. Вони насміхалися з нього і збиткувалися без будь-якого приводу. Він не міг спати, якщо не обіймав братову подушку. Якось уночі його охопила впевненість, що він обіймає віднайдене тіло Азіза. Відчуття було настільки сильним, що Амед заплакав від щастя.

«Азіз нікуди не ходив з тим поясом і не підривав себе разом із тими ворожими бараками. Ні, усе це мені привиділося, може, наснилося», — як молитву повторював Амед, засинаючи.

Він так міцно стис уві сні подушку, що йому здалося, що звідти потекла кров. Він відчув таку огиду, що аж підскочив на ліжку і скинув подушку додолу. Коли знову витягнувся на ліжку, то побачив темну масу, яка скоцюрилася під вікном.

«Хто там?»

Амед чув чиєсь дихання.

— Ти не впізнаєш мене?

— Дідусю Муніре!

— Не підходь близько. Я не хочу, щоб ти мене бачив.

— Чому?

— На мене не надто приємно дивитися. Залишайся у ліжку.

- Це тебе я бачив якось у повітці?
- То була моя тінь.
- Хіба ти не в Раю?
- Поки що ні. Я шукаю твою бабусю.
- А хіба вона не з тобою?
- Ні, Амеде. Коли впала бомба, її не було в нашому ліжку. Наші тіла розкидало в протилежні сторони.
- Її знайшли на кухні, — сором'язливо сказав Амед. — Вона готувала торт.
- Торт?
- Ага, так сказала мама.
- Собаки, Амеде.
- Собаки?
- Собаки. Собаки! Вона, мабуть, прокинулася посеред ночі, бо боялася тих собак. Наших ворогів, ти ж знаєш, які по той бік гори. Вона завжди почувалася у безпеці на своїй кухні.
- Може, ти і маєш рацію.
- Послухай мене, Амеде. Ти не маєш права займати місце свого брата.
- Я не хотів. Це мати змусила мене так вчинити.
- Ти не підкорився батькові. То серйозна провина.
- Але ж дідусю, Азіз хворів і...
- Знаю, усе знаю! Але ти прогнівив Бога.
- Ні!
- Ти прогнівив його, Амеде! Саме тому ми з твоєю бабусею розділені. Через твою провину я переживаю тисячу смертей. Через твою провину твоя бабуся не знайшла дорогу до Раю.
- Ні!
- Ми застрягли у безкінечній п'їтмі. Я не знайду твою бабусю Шагіну доти, доки ти не помстишся за нашу смерть

власною кров'ю. Помстись за нас і ти! Крові твого брата недостатньо!

— Ні!

— Помстись за нас, а якщо ні, то ми з твоєю бабусею залишимося неприкаяними блукальцями у світі мертвих до кінця часів.

— Ні, я не хочу! Дай мені спокій, дідусю!

— Я не хотів, щоб ти бачив, але тепер у мене немає вибору. Я виходжу з тіні, щоб ти зміг мене побачити. Дивись, Амеде, що собаки зробили зі мною, дивись, що стало з моїм тілом, з моїм обличчям. У мене навіть очей не залишилося. Дивись на рота, який говорить до тебе — це просто кривава рана, дивись!

І Амед побачив великого рота, заповненого кров'ю, який наближався до нього.

«Крадій! Крадій!

Я всім розкажу про тебе!

Ти украв життя свого брата!

Ти розрізав його тіло на шматки!

Ти сховав його в свою подушку!»

Тієї ночі моторошний Амедів крик розбудив Загеда й Тамару. Коли вони вбігли до кімнати сина, той стояв на ліжку й волав від жаху, вказуючи пальцем на вікно. Він вкусив себе за поранену руку і вимадав обличчя власною кров'ю. І безупину повторював, що великий рот Доді хотів його з'їсти.

На світанку Загед позичив у сусіда машину. Потрібно було щось робити. Амед палав у лихоманці і марив. Після смерті брата він невпинно втрачав вагу, що вже аж світився. Тамара загорнула його в ковдру й сіла з ним до машини. Здавалося, її теж лихоманило і вона не могла стримати сліз. За кілька місяців до цього Загед позичав машину, щоб

відвезти її сина Азіза до лікарні. Прямуючи до великого міста цього ранку, він не сумнівався, що везе того самого сина. Він не підозрював, що цього разу дружина тримає на руках Амеда. Вони проїжджали через багато зруйнованих недавніми бомбардуваннями сіл. Раптом Загед зупинив машину.

— Лікар нас попереджав. Це кінець, Тамаро.

— Ні, це неможливо!

— Мусимо дати йому спокійно померти. Це нічого не дасть — везти його туди. Йому буде тільки гірше. І нам теж. Послухай, вертаймося додому.

— Загеде, благаю, давай відвеземо його до лікарні.

— Дороги стали небезпечними. Ти ж знаєш, уже деякий час їздити стало ризиковано. І що це змінить, ну що? Для мене Азіз уже...

—Ти безсердечний!

Тамара вже майже ладна була відкрити чоловікові таємницю обміну між братами. Але Загед рушив у напрямку великого міста.



У лікарні, коли він упізнав обличчя батька, який схилювався над ним, Амед зрозумів, що сталося щось надзвичайне. Він ніколи ще не бачив, щоб батько так лагідно усміхався. Загед став зовсім іншою людиною.

Мати розказала йому, що сталося протягом тих днів, коли він залишався без тям. Лікар зробив аналізи, вважаючи його Азізом. Це було очікуваним: він не знайшов жодного сліду раку. Для лікаря, який лікував його брата, це стало справжнім дивом. Він не знаходив ніякого іншого пояснення такому дивному зціленню. Диво, яке ошчасливило Загеда й стривожило його дружину.

Після повернення додому Загед розповідав усім, хто лише хотів слухати, що його молитви було почуто: Бог зцілив хворого сина. Батько підходив до хлопця, торкався до нього, неначе хотів упевнитися, що він насправді живий, обіймав його, і все повторював, що принесений у жертву син помер не дарма, Бог віддячив йому, зціливши хворого брата.

Амеду було соромно, він боявся.

Деякий час потому у їхньому регіоні стало спокійніше. Бомбардування майже припинилися. Наближався час збору врожаю, й Загед підрядив із десятків робітників, щоб допомагали працювати в помаранчевому саду. Кошики з помаранчами тіснилися на маленькому складі, робота добігала кінця. І Загед надумав улаштувати велике свято на честь Амеди, свого померлого сина-мученика, й Азіза,

іншого свого сина, врятованого Богом. Отак і запрошували людей відсвяткувати цьогорічне завершення збору врожаю.

Прийшло багато людей. Його робітники з сім'ями, сусіди. Загед запросив також Камалю, батька Галіма і, звісно ж, Сулайеда. Тамара прикрасила дім, сусідки прийшли допомогти їй готувати численні страви. Амед отримав нову одягу. У головній кімнаті гірлянди причепили до великого фото сина-мученика. А перед ним запалили свічки. У Амеду не було сил дивитися на нього. Щоразу, коли проходив повз фото, то нахилив голову. Оце фото було брехнею. Ще ніколи в цьому будинку не було стільки людей. Всі говорили так, наче були щасливими. І оце щастя теж було брехнею. Перш, ніж Тамара подала наїдки, Загед наполіг, щоб усіх повести на місце, де був зруйнований батьківський будинок. Сповнений енергії, яку підсилювалась увагою слухачів, він говорив про ту фатальну ніч. Описав оглушливе завивання бомби, жахливий запах, який слідував за нею, руїни, посічені тіла його бідних батьків. Повернувшись у напрямку гори, люди вигукували прокльони ворогам, і саме тоді дві долоні лягли на плечі Амеду. Коли він обернувся, то злякався блискучої усмішки Сулайеда.

«Як твої справи?»

Амед не спромігся відповісти.

«Ти проковтнув язик?»

Слова застрягли у горлі в Амеду.

«Ти Амед чи Азіз? Ніколи не можу пригадати. Той, хто пішов зі мною, як його звали, га?»

Амед знав, що він бреше або грає у якусь гру, запевняючи, що не може пригадати. Ім'я того, хто помер як мученик, тепер відоме всім і кожному. Усі повторили його з десятків разів від початку вечора. І те ім'я було його ім'ям.

Амед повернувся до будинку, не сказавши ні слова Сулайєду. Після вечері Загед підвівся, змусив усіх замовкнути і попросив Камаль звернутися з промовою до присутніх. Той, у свою чергу, підвівся й говорив про жертву, принесену його єдиним сином Галімом. Протягом кількох останніх місяців Камаль сильно постарів. Його голос тремтів, слова випадали з його рота, як стомлені плоди. Він стверджував, що найщасливіший із батьків. Його син у Раю. Потім Загед дав слово Сулайєду. Його висока постать утвердила тишу, сповнену поваги.

«Урожай утішає надію, надія тримається на погляді, який не боїться бачити правду, казав наш великий поет Нагаль».

Цими словами Сулайєд звернувся до людей. Амед ніколи їх не забуде і часто повторюватиме згодом. Вони видалися йому світлими й сліпучими водночас. Як нав'язлива загадка. Він був упевнений, що Сулайєд сказав їх виключно для нього. То була омана. Бо Сулайєдова правда не мала нічого спільного з його власною, та він був надто юним, щоб це розуміти.

«Погляд як птах, йому потрібні крила, щоб підтримувати лет. Інакше він упаде на землю, — продовжив Сулайєд. — Ми ніколи не повинні опускати очі перед ворогом. Ніколи. Наша ненависть і наша хоробрість і є тими крилами, які несуть наш погляд вище гори, вище тої брехні, якою годують себе собаки. Камаль і Загед це зрозуміли. Їхні сини теж зрозуміли».

Потім Сулайєд став перед фото мученика з цього дому, фото, яке показувало Амеду його власний образ, і говорив про сміливість його брата, про красу його жертви. Він говорив довго. Його фрази закручувалися, поверталися до свого початку, знову повторювалися з іще більшою силою. Сулайєд здавався невичерпним. Всі присутні впивалися

його словами, боячись поворухнутися. Якоїсь миті Амед зрозумів, що він уже не слухає. Він дивився на губи Сулайєда. Вони відділилися від його бородатого обличчя і харкали у великій кімнаті словами, які вже нічого не значили. Вони стали просто гулом. Сулайєдові слова вибухали у повітрі, як маленькі німецькі бомби, що лишали по собі борозни тиші.

Амед підійшов до нього. Він наблизився настільки, що Сулайєд перестав говорити. Він нахилився й узяв Амеда на руки. Він дивився на нього з подивом. Раптом Амеду стало зле. Неначе якась тварина намагалася вирватися з його живота. А ще він побачив дещо у Сулайєдовому роті. У його широко відкритому роті, просто в себе перед очима. Він бачив те дещо, не бачачи його.

«Що, Азізе, що ти побачив у роті Сулайєда?»

Азіз вперше від початку їхньої зустрічі подивився в очі Мікаелю.

— Я не знаю, як вам це пояснити, месє, у мене не виходить.

— Видіння? У тебе було видіння?

— Можливо. Так, щось схоже на видіння. Але не картинки. Не образи. То було щось схоже на запах...

— Запах, який ти побачив?

— Не знаю, месє. Але то було щось тривожне, що увійшло в моє серце... Наче якесь передчуття...

— Яке вийшло з його рота?

— Так. Саме так.

— Передчуття чого?

— Сталося дещо жахливе, і це стосувалося мого брата. Й оте дещо знаходилося у роті Сулайєда. Воно було там як спогад чи як відчуття... я... я зрозумів, говорячи з вами, що все те насправді не має жодного сенсу.

— Ні, якраз навпаки, Азізе. Говори далі, прошу. Що сталося потім?

— Я почав тремтіти. Корчі рвали моє тіло. Сулайєд притиснув мене до себе, обхопивши руками. Біль, який я відчував у животі, змінився. Я маю а увазі, що то був уже не біль, а сила, яка мала за будь яку ціну вийти із мене. Я вивільнився з обіймів Сулайєда й кинувся до фото. Одним ударом кулака я розбив скло і розірвав фото навпіл. Обидві

половини звисали з рамки. А далі я почав кричати перед усіма батьковими гостями : «На цьому фото я, я, Амед! Ніякого чуда не було, пішов Азіз!» Батько схопив мене за шию одною рукою й жбурнув об стіну. Я знепритомнів. А коли прийшов до тями, то лежав у своєму ліжку. Моя мати стояла, схилившись, обличчям до кімнатного вікна. Я покликав її. Вона обернулася до мене. Я ледве її упізнав. Обличчя набрякло. Навкруг очей видно було великі чорні кола. На носі запеклася кров. Вона сказала мені, хоч їй і було важко говорити, що я більше не міг залишатися в тому домі. Я став нічийм сином.

— Ти покинув родину?

— Так, я переїхав жити до кузена мого батька у велике місто. Я провів там багато місяців. З мене знущалися. Я збездичив сім'ю. Я не був гідним тієї їжі, яку мені давали. Мене ледве терпіли. Я хотів побачитися з матір'ю. У мене не було жодної звістки від неї. Батько заборонив їй бачитися зі мною. А одного дня батьків кузен сповістив, що я поїду до Америки. Я не повірив йому. Та це було правдою. Коли приїхав туди, то дізнався, що моя мати за допомогою своєї сестри зробила все, щоб я виїхав із країни. Я прибув на кораблі разом із десятком інших біженців. Я жив у тітки Даліми. Вона втратила дитину, яку носила. Я плакав, коли дізнався. Вона була схожою на мою маму. Я дуже плакав.

Азіз мовчав, розглядаючи чашку кави. Мікаель не наважувався порушити мовчання. Він підвів очі на широке вікно ресторану, в якому вони сховалися після довгого ходіння. Швидко вечоріло. Мікаель побачив вдалині річку, яка відсвічувала в синюватому світлі. Злегка сніжило, кілька сніжинок затрималися і виблискували у світлі вуличного ліхтаря.

- Як ти хочеш, щоб я тебе називав — Азізом чи Амедом?
- Ви й далі можете звати мене Азізом.
- Тобі досі холодно?
- Ні, месьє.

Мікаель попросив рахунок і вони вийшли з ресторану. Тротуари, вулиці, перехожі, дахи автівок на стоянці — все було біле, вкрите чистим снігом. Перш ніж залишити його біля станції метро, Мікаель спитав у Азіза, чи він повернеться на курс.

- А хлопчина у п'єсу? — поцікавився у свою чергу Азіз.
- Не бійся, Соні не помре.

Азіз повернувся на курс акторської майстерності. Мікаель відчув полегшення, але водночас і сприймав його повернення як додаткову відповідальність. Він пообіцяв, що Соні не помре. А для цього він мав переписати сцену, в якій найманець запитує у хлопчини, щоб той назвав хоч одну поважну причину залишити його живим. Як змінити фінал? Де знайти слова, які зачепили б зашкарубле на війні серце солдата, який утратив надію і честь? Після довгих вагань, Мікаель знайшов у собі сили й запропонував Азізу розказати про своє дитинство, як він розказав йому самому на вулицях міста кілька днів тому. Нічого кращого не спадало Мікаелю на думку. Азізові слова, навіть несподівані заздалегідь, звучали б правдивіше, переконливіше за все те, що Мікаель міг би написати для тієї сцени. Він був упевнений в цьому. Він казав собі, якби солдат почув оту історію про пояс із вибухівкою, якого ніс на собі хворий хлопчик, історію про обмін братів-близнюків між собою, то ця історія не була б театром сама по собі, тому що вона сталася насправді, він казав собі, що якщо, слухаючи цю історію, солдат думатиме про власного сина, про свого сина, настільки схожого на маленького хлопчика, який розповідає цю історію, про свої пекучі спогади, тоді, переконував він себе, з'явиться шанс, що солдат не вб'є Соні, як собаку.

— Я не зможу, — поквапився з відповіддю Азіз.

— Ти просто скажеш своїми словами. Тільки найнеобхідніше. Всього кілька хвилин.



— Я не зможу, месєс.

— Ти все ж подумай.

— Немає потреби.

— Я тобі допоміг би.

— Я не зможу! — цього разу він закричав так, що будь-яка можливість дискусії зникла назавжди.

— Не варто було тебе просити про таке, вибач. Я придумаю щось інше. Не хвилюйся, я знайду рішення. Соні не помре. До завтра, Азізе.

Азіз пішов і не попрощався.

Мікаель проводив того дня репетицію у театральній залі Школи — приміщенні-трансформері, здатному вмістити сотню глядачів. Декорації, освітлення і костюми зробили студенти відділення сценографії під наглядом Мікаеля і його колег. Уперше клас прийшов на репетицію п'єси з декораціями, й день видався доволі плідним. Ритм хору був занадто повільним, і слід було переробити добру половину схеми освітлення, яку запропонували Мікаелю. Всі вже покинули залу, втомлені і схвильовані водночас, залишився лише Азіз, якого затримав Мікаель, аби поговорити. Його рішення щодо образу Соні приголомшило молодого чоловіка. Мікаель був розчарований. Після того, як Азіз пішов, Мікаель ще довго залишався посеред декорацій. Увесь ігровий простір було вкрито піском, насипаним на плексигласову підлогу. Там же встановили з півтора десятка софітів. Світло підіймалося від підлоги, освітлювало шар піску, робило його то пекучим, то холодним відповідно до сцен. Світання й сутінки народжувалися в цій пустельній атмосфері. У ході дійства світлові шляхи вимальовувалися у піску, який переміщався відповідно до руху групи. Тож підлога трансформувалася в полотно зі світла, яке посилало публіці свої жахливі таємниці або ж знаки надії.

Сидячи на піску, поглинутий сутінками, Мікаель відчував, як його переслідує привид вигаданого ним найманця. Чи був він лише монстром? Мікаель не був простаком. Він писав текст не лише для того, щоб замислилися його студенти. Він і сам ставив собі питання щодо зла. Надзвичайно легко звинуватити тих, що скоїли воєнні злочини, називаючи їх убивцями і лютими тварюками. Особливо, якщо той, хто судить, живе далеко від тих обставин, які спровокували конфлікт, витоки якого губляться у вирі історії. А як учинив би він за схожих обставин? Був би він здатен, як мільйони інших чоловіків, убивати, щоб захистити власні ідеї, шматок землі, кордон, нафту? Чи змусили б його обставини убивати безневинних жінок і дітей? А може, йому вистачило б мужності ризикнути власним життям й відмовитися виконувати даний наказ знищувати автоматними чергами беззахисних людей?

«Я вам не все розказав, месє».

Мікаель аж підскочив. Поринувши у власні думки, він не помітив, як Азіз повернувся до зали. Він був власною тінню між рядами крісел.

«Я не дуже добре тебе бачу. Увімкни консоль, там, біля тебе.»

Для репетицій режисерську консоль помістили по центру зали. Так було зручніше відпрацьовувати освітлення й музичний супровід. Щойно Азіз увімкнув консоль, підлога сцени засвітилася і на якусь мить осліпила Мікаеля.

— Гарно!

— Що, Азізе?

— Декорації. Оце світло, яке проходить крізь пісок. Неначе дощ іде навиворіт.

— Так, дощ зі світла, який підіймається від землі. Точно.

— Я не все вам сказав, месє.

- Про що?
- Про Сулайєда.
- Що ти маєш на увазі?
- Дещо, що я помітив у його роті, пригадуєте?
- Ти хочеш поговорити про своє передчуття?
- Так, оте дещо... то була брехня.
- Підійди-но ближче. Іди до мене на сцену.

Азіз підійшов і сів у пісок. Його обличчя у цьому освітленні виглядало старшим, суворішим.

— Сулайєд був брехуном, месьє. Він брехав нам того дня, коли забрав нас, мене і брата, до свого джипа.

— Що ти хочеш сказати цим?

— Він сказав нам, що гора була замінована. Він сказав, що того дня Бог направляв наші кроки. То була брехня. На тій горі ніколи не було мін. І не Бог порвав мотузку нашого повітряного змія. То був усього-на-всього вітер. І те, що ми побачили по той бік гори, не було військовими бараками. То був табір біженців. Сулайєд маніпулював нами. Він маніпулював нашим батьком. Він маніпулював усіма нами.

— Це жахливо.

— Так, це жахливо.

— Мені жаль, Азізе.

— Сулайєд тільки те й робив, що брехав нам. Через нього Рай — поле в руїнах. А мій брат — убивця.

— Не говори так, твій брат був усього лише дитиною.

— Я маю право так говорити.

— Не звинувачуй його, не називай убивцею. Або я нічого не розумію. У чому річ, Азізе?

— Я багато чого дізнався завдяки чоловікові тітки Даліми. Наш батько зневажливо повторював нам, що наша тітка одружилася з ворогом. Спочатку я його боявся. Це було сильнішим за мене. Та я не мав іншого вибору, як

поселитися у його домі. А ще мені було соромно. Соромно, тому що, якби то я пішов із поясом, то міг би убити когось із його родини чи сусідів. Я уявляв стільки страхіть! З часом я зрозумів, що мій дядько не був собакою, як переконував мій батько, а простим і добрим чоловіком, який покинув свою країну, бо не міг більше витримати бомбардувань, замахів, масових знищень і брехні. Коли я заявив, що хочу стати актором, тітка була згодна, а дядько — ні. Він намагався мене відмовити. Хотів, щоб я став інженером, як і він. Він казав мені, що ніхто не даватиме мені ролей через мій акцент. Що я не знайду роботу на своїй новій батьківщині. Що я надто відрізняюся. Я ж наполягав. Я казав йому: «Але ж, дядьку Мані, саме цим я хочу займатися понад усе на світі. Я багато працюватиму і, от побачиш, у мене вийде. І ніхто, ніхто не зможе сказати, що в мене акцент, ніхто не зможе сказати, звідки я, ніхто!» Він не хотів нічого чути. І тоді я розказав йому про голоси й зірки.

— Про голоси й зірки?

— Не думайте, месє, що я несповна розуму. Та щовечора я дивлюся на небо й думаю про свого брата. Я шукаю його на небі.

— Ти знайшов його?

— Ні. Мій брат щез із неба. Але це сильніше за мене, я й далі його шукаю.

Азіз узяв жменю піску й спостерігав, як тоненька цівочка стікала з його піднятої долоні. Піщинки виблискували, коли їх вихоплював промінь світла.

— Я сказав дядькові Мані, що якщо не стану актором, то помру.

— Ти справді йому так сказав?

— Так.

— Ти трохи перебільшив. Скільки тобі тоді було років?

— Якраз виповнилося чотирнадцять.

— І ти вже знав, що хочеш стати актором?

— Так.

— А голоси? Ти говорив своєму дядькові про голоси, які чув, про голос Галіма й твого дідуся, так?

— Ці обидва зникли, щойно я приїхав сюди. Та з'явилися інші. Саме про них я сказав дядькові. Я сказав йому: «Дядьку Мані, не кажи про це тітці Далімі, але я чую голоси. Наче вони спали на небі, а мій погляд вихопив їх зі сну. Вони шепочуть, бурмочуть, сповнюють мою голову своїми муками. Їх так багато, як і зірок, що пронизують ніч. Щойно я заплющую очі, голоси вмикаються в моїй голові». Дядько сказав, що в мене занадто бурхлива уява. Усе це минеться, коли у мене буде гарна робота, а ще коли я знайду жінку свого життя й коли у мене самого будуть діти.

— І що далі?

— Я наполягав. Я казав йому, що мені здається, ніби десятки людей живуть у моїй голові. «Дядьку Мані, може, ти маєш рацію, і в мене забагато уяви. Але як зробити, щоб її стало менше? Таке відчуття, наче я ношу з собою маленьке місто. Я чую, як граються діти, сміються, іноді співають, а потім, ну, не знаю, чому, починають кричати. Я чую й інші голоси, жіночі й чоловічі, віку моїх батьків, й інші, стомлені, старші, і усі ці голоси панікують, лементують, зітхають і кричать від злості, в одному суцільному витті. І знаєш, що я думаю, дядьку Мані? Усі ці голоси хочуть, аби їх почули. Вони хочуть існувати насправді. Не тільки бути фантомами у моїй голові. Якщо я стану актором, то зможу привести їх у світ, дати їм слово. Слово, розумієш, дядьку Мані? Голос, який усі зможуть почути завдяки справжнім словам, справжнім реченням. Інакше вони зіпсуються у мені, або ж я сам стану фантомом».

— Азізе, у тебе справді багата уява. Ти все це сказав своєму дядькові?

— Звичайно, месєє.

— Чому?

— Тому що це правда.

— І як відреагував твій дядько?

— Іншою правдою. Дядько Мані сказав мені: «Мій маленький Азізе, я розумію, що ти хочеш сказати. Так, тепер я бачу. Оті голоси, про які ти щойно говорив, я здогадуюся, звідки вони. Не тільки з твоєї голови, на жаль. Гадаю, настав час розказати правду про твого брата. Я ніколи не був з ним знайомим. Все, що я про нього знаю, я довідався від твоєї тітки Даліми й від тебе. Та я хочу, щоб ти знав, що для мене ти Амед, і ти Азіз. Ти — то ви обидва. Не шукай більше свого брата, бо він у твоєму серці». Потім дядько взяв мою руку в свою. Він сказав мені: «Послухай, Азізе, я перевірів усе, що ти мені розповідав стосовно Сулайєда. Я говорив із серйозними людьми, яким довіряю. Іншим я написав. А ще я пошукав у газетах того часу. У мене ще збереглося досить багато контактів там, у першу чергу серед журналістів. Можу тебе запевнити в одному: на тій горі ніколи не було мін. Усе, що казав вам Сулайєд — неправда. Твій брат ніколи не ходив на той бік гори. То не було його завданням. Не було ніякого військового табору, який він мав висадити у повітря. По той бік гори був лише табір для біженців. Того дня, коли вони забрали твого брата, вони пішли на південь, у тому ж напрямку, що і з Галімом. Ніхто не знає, що вони казали твоєму братові, перш ніж полишити його напризволяще. Він мав перетнути кордон по таємному тунелю. Але я не можу тобі це підтвердити. Та що я знаю напевне, і що ніколи не зітреться з історії наших двох країн — це як помер твій брат. Він підірвав себе разом

із сотнею інших дітей. Дітей, Азізе, дітей його віку. Десятки загинули і стільки ж були важко поранені. Ці діти брали участь у змаганнях повітряних зміїв. Перед цим їх зібрали у школі, де вони дивилися ляльковий спектакль. Я не збирався розповідати тобі все це сьогодні. Ми з твоєю тіткою Далімою часто говорили про це. Ми знали, що одного дня ти дізнаєшся. Спочатку я був здивований, що тобі нічого не відомо, бо ти ж був іще там. Гадаю, вони зробили все, аби приховати від тебе правду. Щоб перекрутити її так, як їм зручно. Щойно, коли ти говорив про ті голоси, які ти чуєш, я не міг не думати про всіх отих дітей і про нестерпний біль їхніх батьків. Гадаю, ти чуєш саме їх, і тому страждаєш. Може, це останнє повідомлення, надіслане твоїм братом, коли він тиснув на детонатор. Неможливо пояснити все. Навіть війну не можна пояснити, коли вона вбиває дітей». Ось про що я довідався тоді від свого дядька.

Азіз підвівся і копнув ногою по піску. Хмара піску впереміш зі світлом здійнялася з підлоги, огортаючи сцену.

«Мій брат — убивця. Я не можу просто так розказати його історію, як ви того хочете. Вона нічого не дасть. Вона не врятує нікого, і в першу чергу — дитину. Знайдіть щось інше для сцени».

Мікаель не знав, що сказати. Слова застрягли в горлі.

«Мій брат — убивця дітей, месє!»

Він повторив цю фразу. Мікаель дивився на нього кілька хвилин. Азіз стояв перед ним прямо, як наче чекав чогось. Простір навколо нього, сповнений здійнятого пилу, здавався якимось дірчастим, зникаючим. Мікаель теж підвівся, йому хотілось обійняти його, притиснути до себе. Так і слід було зробити. Азіз просто потребував розради. Та Мікаель наполягав, аби той змінив своє рішення. Цю історію потрібно розказати. Це було би найкращим рішенням. Атака

терориста-смертника, яку здійснив його брат у переповненій дитьми школі, я чи на військовій базі, нічого не міняє в логіці війни. І в одному, і в іншому випадках йдеться про знищення ворога і засобів нападу чи захисту, які той мав. Мікаель чув власні оті слова й ненавидів себе. Йому не вдавалося впорядкувати думки. Він губився у власних міркуваннях, його доводи звучали непереконливо. Усе ж була різниця між убивством невинних дітей і підривом військових бараків. Будь-хто побачив би її, оту різницю. Але Мікаель поставив себе на місце створеного ним же персонажа-найманця, навіть не усвідомлюючи цього. Що зачепило б його у розповіді Азіза? Що змусило б його зберегти життя дитині? Чому людина, вишколена, щоб убивати, слухала б оповідь про те, як два брати близнюки помінялися місцями?

Питання роїлися в голові, й Мікаель боявся, що всі можливі відповіді стануть тільки ще більшою оманю. Навіть власна п'еса видавалася йому претензійною й пустою. Він боровся зі страхом, що побачить, як його театральна постановка розсипається, мов картковий будиночок, перед оповіддю Азіза й незаперечним фактом: його брат, дев'ятирічне дитя, підірвав себе посеред однолітків.

Мікаель пішов вимкнути консоль й увімкнути настільний світильник у залі. Він не міг більше витримати оті хвили світла й тіні. Він запропонував Азізу сісти поряд у крісло. Якийсь час вони спостерігали за порожнечою перед собою, цим великим ротом сцени і його владою над брехнею і правдою.

«Чому він погодився зробити цей немислимий учинок? Таке питання ти мав би ставити собі сотні разів. Правда?»

Азіз дивився прямо перед собою. Мікаель почекав хвилю, що той відповість. Азіз здавалося, перебував де-інде.



— Ти не маєш рації, коли звинувачуєш свого брата в убивстві. Як знати, що відбувалося в його серці, коли він дізнався, чого від нього чекають? Йому брехали до останнього. Не знаю, може, його накачали наркотиками...

— Ви не знаєте, про що говорите, месє.

— Так, маєш рацію, я нічого не знаю. Я наважився написати п'єсу про війну у повному невіданні того, що вона несе, що провокує. Куди я лізу, еге ж?

— Я не хотів вас образити.

— Але тобі вдалося.

— Вибачте, месє.

— Не вибачайся. Добре, що часом з нами стається щось, що струшує нас, змушує відірватися від рутини.

— Мені подобається ваш текст.

— Дякую, та він залишається незавершеним. Мене не цікавить, подобається тобі текст чи ні. Питання не в цьому.

— Ви сердитесь, месє.

— Так, серджуся.

Азіз підвівся й поволі рушив до виходу. Мікаель не зробив нічого, щоб його втримати.



## СОНІ

Азіз більше не приходив на репетиції, не відповідав на телефонні дзвінки Мікаеля й своїх товаришів. Це було погано. Він ставив під загрозу своє навчання й ризикував бути виключеним зі Школи. За два дні до прем'єри у Мікаеля не залишалось іншого вибору, як роздати його текст трьом студентам, щоб тим було менше завчати за такий короткий час. У фінальній сцені найманець уже не звертався до Соні, який був фізично відсутнім на сцені, він говорив до публіки. Таким чином, кожен глядач ставав дитиною. Мікаелю таке рішення не подобалося. Воно не дозволяло точно зрозуміти рішення найманця: уб'є він дитину чи залишить живою? Відповідь залишиться невизначеною в душах глядачів. Та Мікаель не знайшов нічого кращого у тому знервованому стані, у якому він перебував.

Відсутність Азіза змінила динаміку в групі. Зміни, внесені у постановку, зробили гру декого більш вразливою. Мікаель намагався, як тільки міг, залишатися спокійним, не показувати власної занепокоєності і невпевненості, і ще більше усіх заохочувати. Він почувався винним. Він погано повівся з Азізом. Правду кажучи, він не мав жодного уявлення, що пережив Азіз на батьківщині, які страждання спустошували його, коли він довідався про останні миті життя брата. Чи розумів він, що від нього вимагали? Відчував увесь жах свого вчинку? Ним маніпулювали до останньої миті? Змушували скоїти немислиме? Ці питання без відповіді робили його текст про війну недоречним,

показували все його безсилля. Його страх був величезним. А смуток — іще більшим.

За годину до початку спектаклю, на його велике здивування, нервозність раптово зникла. Можливо, то була підсвідома анестезія, щоб захиститися від страхів, що дедалі зростали? Тож він сів поміж глядачів замість зайняти місце у режисерській кабіні, як передбачалося спочатку. Вистава почалася з невеличким запізненням, усього кілька хвилин, і все йшло добре, як для вечора прем'єри. Проте він ніяк не міг зосередитися на тому, що бачив і що чув. Неначе його власний текст муляв і змушував соромитися. Він силкувався подумки робити нотатки, щоб потім, після прем'єри, поділитися ними з акторами. Він не забував, що йдеться ще й про навчальний процес. Але він не міг зосередитися на ході вистави, його увага розпорошувалась, і він упіймав себе на тому, що думає про Азізового брата. Йому уявлявся маленький дев'ятирічний хлопчик із поясом з вибухівкою, припасованим на животі й схованим під сорочкою. Він спостерігав за ним серед інших дітей, які теж дивилися виставу, не про війну, як тепер, а просто виставу, яка робила їх щасливими. Він чув їхній сміх. Дядько Азіза казав щось про лялькову виставу. Йому хотілося дізнатися, чи той хлопчина, начинений вибухівкою, захопившись рухами ляльок, хоч на мить забув про власну руку на детонаторі. Довідатися врешті-решт, чи трагічна доля Азіза і його брата могла відхилитися від наміченого шляху.

Неначе втікаючи від власного тексту, поки спектакль підходив до свого завершення, Мікаель не слідкував за тим, що діялося на сцені. Лише повна тиша і напружене мовчання акторів примусили його виринути зі свого внутрішнього споглядання. Азіз з'явився на сцені, наче за

велінням чарівної палички. Він стояв з боку саду. На ньому було його зимове пальто й червоний шарф, обмотаний довкола шиї. Він щойно увійшов знадвору, на його плечах ще були помітні сліди снігу, що танув. Мікаель відчував занепокоєння публіки довкола. Глядачі явно запитували себе, чи поява цього хлопця була частиною вистави. Його вбрання було цілковитим контрастом із декораціями пустелі. У ході дійства пісок зі сцени прибрали. І тепер підлога була однією суцільною масою світла, яка додавала акторам вимір поетичний чи примарний, залежно від їхньої позиції. Після миттєвого вагання вистава продовжилася, та ніщо вже не було таким, як раніше. Відчуття важливості моменту заповнило простір, обволікаючи акторів і глядачів.

Азіз ступив крок.

«Послухай мене, солдате. Мене звати Соні, мені сім років».

Цими словами він привертав увагу актора, який грав убивцю його батьків. Він ступив ще один крок до нього.

«Послухай мене, солдате. Мене звати Азіз, мені дев'ять років».

Він зробив ще крок.

«Послухай мене, солдате. Мене звати Амед, мені двадцять років. У моїй голові є інші імена, інший вік, багато інших. Той, із ким ти говориш, ніколи не буває сам. Він носить у своїй голові маленьку країну. Ти щойно убив моїх батьків. Ти відрізав моєму батькові долоні своїм великим зазубреним ножом. А потім пустив у нього кулю. Твої рухи були вивіреніми. Чудово. У тебе, мабуть, було багато можливостей вправлятися, щоб надати їм такої довершеності. Ти ніскільки не втратив вправності й зосередженості, коли вбивав мою матір зі свого гарного новенького пістолета. Хто дав його тобі? Ти отримав його у подарунок? Як ти лю-

биш його і як піклуєшся про нього! Але твоя одежа брудна і подрана. Твоє волосся сіре від пилу, а руки червоні від крові. У тебе опущені плечі і погляд важкий, як камінь. Я здивований, бо ти велів мені розказати мою історію. Я малий, і в твоїх очах я лише дитина. Тобі потрібна історія, розказана дитиною? Може, ти й не бачиш дитини, коли дивишся на мене? А може, бачиш тільки власну? Бо у тебе теж є син. Син, схожий на мене. І схожий на мого брата».

Азіз дійшов до середини сцени. Світло, що підіймалося від підлоги, видовжило його тінь. Він був схожим на полум'я, яке всотує небо. Азіз звернувся до залу.

«Скільки тобі років? Як тебе звати? У тебе батькове ім'я й батьків вік. Та у тебе є й інше ім'я, й інший вік. Я міг би говорити з тобою, як із братом. Замість пістолета, який ти так рішуче стискаєш у руках, ти міг би нести важкий пояс із вибухівкою на талії. Твоя рука була б на детонаторі, а твоє серце — на моєму серці. І ти попросив би розказати тобі якусь історію, щоб не заснути й випадково не натиснути рукою на детонатор. Я говорив би з тобою до кінця часів, до того кінця, який іноді так близько».

Азіз скинув свій довгий шарф, а потім і пальто. Мікаелю здавалося, що він дивиться усе це сам-один у залі. Але він знав, що кожен глядач цього вечора відчував те ж саме.

«Послухай мене, солдате, навіть за таких складних обставин я здатен думати. Ти сказав мені, що залишиш мене живим, якщо я назву тобі вартісну причину, щоб помилувати мене. Якщо я повністю заволодію твоєю увагою за допомогою історії, яка допоможе тобі позбутися власної ненависті. Я не вірю тобі. Ти зовсім не потребуєш, аби хтось розказував якусь історію. Тобі не потрібні ніякі причини, щоб не вбивати мене, як собаку. Хочеш знати, що я роблю зараз, коли говорю з тобою так, як говорив би

з другом? Я оплакую свого батька, я оплакую свою матір, і усіх своїх братів. У мене їх тисячі».

Амед зробив останній крок до глядачів.

«Ні, тобі не потрібна причина, тобі не потрібна жодна причина, щоб зробити те, що, як ти вважаєш, маєш зробити. Не шукай де-інде те, що вже знаходиться в тобі. Хто я такий, щоб думати за тебе? Моя одежа теж брудна і розідрана. А моє серце важке, мов камінь. І я плачу слізьми, які опікають мені обличчя. Але, як бачиш, у мене спокійний голос. Більш того, мій голос лагідний. Я звертаюся до тебе з миром у моїх вустах. Мир у моїх словах, у моїй мові. Я говорю до тебе голосом, якому сім років, дев'ять років, двадцять років, тисячу років. Ти його чуєш?»

*Переклад:*

*Ростислав Немцев*

*Монреаль, 1 квітня 2018 року.*

*Літературно-художнє видання*

Ларрі Трамбле

**ПОМАРАНЧЕВИЙ САД**

Роман

*З французької переклав Ростислав Немцев*

Відповідальний редактор *Галина Завалій*

Літературний редактор *Ганна Малець*

Дизайн *Вадим Карасьов*

Оригінал-макет *Сашко Шевцов*

**Анетти**  
ВИДАВНИЦТВО  
**Антоненко**

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №4873 від 26.03.2015 р.

**Видавець:** ТОВ «Видавництво Анетти Антоненко»

**Інтернет-магазин:** [www.anetta-publishers.com](http://www.anetta-publishers.com)

**Для листування:** [anetta@anetta-publishers.com](mailto:anetta@anetta-publishers.com)

Віддруковано з готових діапозитивів

в друкарні ТОВ «Друкарня «Рута»,

ДК №4060 від 29.04.2011,

м. Кам'янець-Подільський, вул.Пархоменка, 1,

т. 038 494 22 50, [drukruta@ukr.net](mailto:drukruta@ukr.net)

Замовлення №

## **ТРАМБЛЕ Ларрі**

**Т 65** Помаранчевий сад. *Роман* /Переклад із французької Ростислава Немцева. — Львів: Видавництво Анетти Антоненко, 2018. — 112 с.

**ISBN 978-617-7654-02-4**

Коли Амед плаче, Азіз плаче теж.

Коли Азіз сміється, Амед сміється також.

Ці брати-близнюки могли б мирно жити в затінку помаранчевих дерев. Але снаряд перетинає небо, вбиває їхніх бабусю і дідуся. Війна вривається в їхнє дитинство і розділяє їх. З'являються чоловіки, які вимагають помститися за кров ближніх.

Амед чи Азіз – комусь із них доведеться принести найбільшу з можливих жертв. І всі віддають шану мученику – як мертві, так і ті, що залишилися.

Даючи читачеві можливість вирішувати, хто є чистим душею, брехуном, героєм-фанатиком, цей твір, що став уже невід'ємною частиною квебекської літератури, що є водночас на часі і поза часом, сповнений потужної сили великих трагедій і ліризму легенд пустелі.

**УДК 821.133.1**